

सेवा भंडा

वर्ष: २ • अंक - ३ • अगस्त २०१९ • युगाब्द ५१२१

वृक्ष छे अनमोल रतन नित्य करो तेनुं जतन

सेवाभारती गुजरात

सेवाभवन, ७, जोली पार्क सोसायटी, श्रेयस को. ओ. स्टोरनी बाजुमां, कांकरिया, अमदावाढ-३८००२२ गुजरात

दूरभाष : ०७९-२५३२८५०० Email : sevavibhaggujarat@gmail.com

पृथिव्याम् त्रिणि रत्नानि जलमन्नं सुभाषितम् ।

मूढैः पाषाणखंडेषु रत्नसंज्ञा विधीयते ।

આ પૃથ્વી પર ત્રણ રત્નો છે. જળ, અન્ન અને સુભાષિત.

મૂર્ખ લોકો પથ્થરના ટુકડાઓને જ રત્ન મને છે.

यत्ते भूमि विखनामी क्षिप्रं तदापि रोहतु ।

मा ते मर्म विमृग्वरि मा ते हृदयमर्पिपम् ॥

જળ આ ધરતી પર પ્રકૃતિની દેન છે, જે આપણને સ્વતઃ જ મળી જાય છે અને સુખ આપે છે. આથી પરમાત્માનો આભાર માની તેની રક્ષા કરવી જોઈએ (અથર્વવેદ)

संरक्ष्यार्थं च भूतानां सृष्टं प्रथमतो जलम् ।

यत्प्राणाः सर्वभूतानां वर्द्धन्ते येन च प्रजाः ॥

જીવોની સુરક્ષા કરવા માટે ઈશ્વરે સર્વ પ્રથમ જળનું સર્જન કર્યું. કારણકે જળ જ બધાં પ્રાણીઓનું જીવન છે. (નારદીય પુરાણ)

घृतवत् पयः

जળ ધી ના સમાન છે. (ऋગ્વેદ)

आपो वा सर्वस्य जगत् प्रतिष्ठा

જળ જ જગતની પ્રતિષ્ઠા છે. (શતપથ બ્રાહ્મણ)

कूपवापीतङ्गादि....., त्रिसप्तकुलमुद्धप्य विष्णुलोके महीयते ।

કુવા, વાવ, તળાવ વગેરેના નિર્માણ કરવાથી ૨૧ કુળોનો ઉદ્ધાર થાય છે. (ગરુડપુરાણ)

दिव्या वृष्टि अस्माकं सुपारा ।

વરસાદ મળેલું જળ ઉત્તમ હોય છે, કારણકે તે દિવ્ય અને શુદ્ધ હોય છે. (ऋગ્વેદ)

मा आपो हिंसी ।

જળને પ્રદૂષિત ન કરો. (યજુર્વેદ)

जले वापि यस्त्यजदहजं मलम् ।

भ्रूणहत्यासम पाप स प्राप्नोत्यति दारुण ।

જે વ્યક્તિ જળમાં વિષ્ટા, કફ અને મૂત્ર વિસર્જન કરે છે તેને ભ્રૂણહત્યા સમાન પાપ લાગે છે અને દારુણ નર્કને પામે છે. (નારદ પુરાણ)

पदर्णसं मोषथा वृक्षं ।

જળના કિનારે વૃક્ષ ન કાપવું જોઈએ (ऋગ્વેદ)

સેવા સ્પંદન

વર્ષ : ૨ • અંક : ૩
ઓગસ્ટ-૨૦૧૯ • યુગાબ્દ ૫૧૨૧

સંપાદક
શ્રી નરેન્દ્રભાઈ દવે
સંપાદક મંડળ
શ્રી નરેન્દ્રભાઈ દવે
શ્રી જનકભાઈ દવે
શ્રી ગિરીશભાઈ પટેલ

પત્રવ્યવહાર કાર્યાલય
સેવા ભારતી ગુજરાત
સેવાભવન, ૭, જોલી પાર્ક સોસાયટી,
શ્રેયસ કો. ઓ. સ્ટોરની બાજુમાં, કાંકરીયા
અમદાવાદ-૩૮૦૦૨૨ ગુજરાત
દૂરભાષ : ૦૭૯-૨૫૩૨૮૫૦૦
Email : sevavibhaggujarat@gmail.com

મુદ્રક પ્રકાશક
સેવાભારતી ગુજરાત વતી
શ્રી ગિરીશભાઈ હિંમતલાલ પટેલે
નવભારત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, ૯, પુનાજી ઈન્ડસ્ટ્રીયલ
એસ્ટેટ, શનિદેવ મંદિર પાસે, ધોબીઘાટ કોસ રોડ,
દૂધેશ્વર, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૪ ખાતે છપાવી
સેવાભવન, ૭, જોલી પાર્ક સોસાયટી,
શ્રેયસ કો. ઓ. સ્ટોરની બાજુમાં, કાંકરીયા,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૨૨ ગુજરાતથી પ્રગટ કર્યું.

अयं निजः परोवेति गणना लघु चेतसाम् ।

उदार चरितानांतु, वसुधैव कुटुम्बकम् ॥

આ મારું છે કે બીજાનું આ પ્રકારની ગણના સાંકડા મનવાળાઓની હોય છે. ઉદાર હૃદયવાળાઓ માટે તો પૃથ્વી એ જ કુટુંબ છે.

- પંચતંત્ર

પ. પૂ. બાળાસાહેબ દેવરસે કહ્યું છે કે -

અસ્પૃશ્યતા આપણા સમાજની વિષમતાનું અત્યંત દુઃખદાયી પાસુ છે. કારણ ગમે તે હોય પણ આપણે સ્વીકારવું જ જોઈએ, અસ્પૃશ્યતા એક ભયંકર ભૂલ છે. તે સંપૂર્ણ નાશ પામવી જોઈએ, જો અસ્પૃશ્યતા પાપ નથી તો જગતમાં કશુંય પાપ નથી.

અનુક્રમણિકા

- સંપાદકીય ૨
- ટાઈમ મેનેજમેન્ટ કઈ રીતે કરવું ? ૩
- સંઘનું કાર્ય જ સામાજિક સમરસતા ૪
- માનવજીવન અને પર્યાવરણની એકબીજા પર અસર ૫
- રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સંઘ દ્વારા વૃક્ષારોપણ-માતર ૬
- ગરીબ દર્દીઓની સ્થિતિ જોઈ સેવા શરૂ કરી ૭
- વૃક્ષારોપણ વઢવાણ ૮
- ૮૪ વર્ષના વૃદ્ધે સ્મશાનને બનાવ્યું વૃક્ષોથી હર્યું-ભર્યું ૯
- ગ્રીન ગાર્ડ ૧૦
- સૂરજની ટકોર : પર્યાવરણ બચાવો ૧૧
- નગરને હરિયાળું બનાવવા વૃક્ષારોપણ ૧૨
- ગૌ સેવા એ જ રાષ્ટ્ર સેવા ૧૩
- રાષ્ટ્રીય સેવા ભારતી ૧૫
- સેવા શિક્ષણ પ્રમુખ કે કાર્ય ૨૦

સંપાદકીય

આવો આપણે સૌ સાથે મળીને પર્યાવરણની રક્ષા કાજે વૃક્ષારોપણને ગતિ આપીએ. વૃક્ષોએ વસુંધરાનો વૈભવ છે. રક્ષણ માટેનું કવચ છે અને ધરાનું સોહામણું આભૂષણ છે.

વર્ષા અને પર્યાવરણને શુદ્ધ કરતું સજીવ ઘટક છે બેબિલોન અને મેસેપોટેમિયાની સુધરેલી સંસ્કૃતિ યુદ્ધ કે ભૂકંપને કારણે નહિ પરંતુ વૃક્ષોનાં જંગલોના ક્રમશઃ વિનાશને કારણે જ લુપ્ત થઈ હતી.

જે વ્યક્તિએ પોતાના જીવનકાળ દરમિયાન એકેય વૃક્ષ ઉછેર્યું ન હોય તેને લાકડા કે તેમાંથી બનતી ચીજ વાપરવાનો અધિકાર નથી. આપણે વૃક્ષોના ઋણી છીએ. એક વૃક્ષ ૫૦ ટન જેટલું પાણી ઉત્સવેદન વડે વાતાવરણમાં ઉમેરે છે અને તાપમાનમાં ૧૦ થી ૧૨ ફેરનહીટ જેટલો ઘટાડો કરે છે.

જાહેર સંસ્થાઓને, સેવાકીય સંસ્થાઓને, સેવાભાવી નાગરિકોને સાથે જોડીને વૃક્ષારોપણ માટે પ્રેરણા આપીએ. અને તેમનો સહયોગ લઈએ. સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓનો પણ સહયોગ લઈએ.

રાજ્યના વન વિભાગ આપણને સહયોગ આપશે તો તેમનો સંપર્ક કરીએ.

વૃક્ષારોપણ કે ફક્ત કોઈ એક સમાહ ઉજવવાનો કાર્યક્રમ નથી પરંતુ સમાજના નાગરિકમાં આ માડૂ કર્તવ્ય છે. તે ભાવ જગાવવા સતત પ્રયત્નશીલ રહીએ. વૃક્ષારોપણ કરતા પણ તેનું જતન, ઉછેરવા માટે સતત ધ્યાન આપે તેવી પ્રેરણા આપીએ.

સેવા કેન્દ્રોના લાભાર્થીઓને પણ સાથે જોડીએ.

આવો સૌ સાથે મળીને વૃક્ષો માનવી માટે કલ્યાણ વાંચ્છતા ઋણિયો છે તેમજ વૃક્ષો સાચા અર્થમાં મૌનધારી રચનાત્મક સર્જક છે, તેને સાકાર કરીએ.

નરેન્દ્રભાઈ દવે

(મુખ્ય સંપાદક)

ટાઈમ મેનેજમેન્ટ કઈ રીતે કરવું ?

સૌ કોઈ એ વાત સ્વીકારે છે કે માણસને તેના ગુણો અને તેની વર્તણૂક દ્વારા માન-સન્માન મળે છે. સાચું બોલવું, પ્રમાણિક હોવું, પદ્ધતિસર કામ કરવું, નિયમોનું પાલન કરવું વગેરેનો પ્રાથમિક ગુણોમાં સામવેશ કરી શકાય. તેની સાથે અગત્યનો ગુણ છે 'સમયપાલન'. જેને ટાઈમ મેનેજમેન્ટ પણ કહેવામાં આવે છે. આપણા દેશમાં દરેક સ્થળે મોડું પહોંચવાની એક કુટેવ ઘર કરી ગઈ છે, જેને લોકો કટાક્ષમાં 'ઈન્ડિયન સ્ટાન્ડર્ડ ટાઈમ' પણ કહે છે.

'સમયની કદર ન કરનારની કદર સમય પણ કરતો નથી.' આવું વડીલો દ્વારા અવારનવાર કહેવામાં આવે છે. લંચ-બ્રેક લીધા પછી વર્ગખંડમાં મોડા આવતા અંકુરને મેં પૂછ્યું, 'કેમ મોડું થયું?' તો તેણે કહ્યું, 'ફકત પાંચ મિનિટ મોડું થયું છે, સાહેબ, જવા દો ને' જરા પણ ગંભીરતા વિનાના અંકુરને ફ્લાઈટ ઊપડવાની પાંચ મિનિટ પછી મોકલીએ તો ખબર પડે.

મેં કહ્યું, 'વાંધો નહિ. પરીક્ષામાં તને હું પાંચ મિનિટ પેપર મોડું આપીશ. ચાલશે?' તેને પોતાની ભૂલ સમજાઈ ગઈ અને કહ્યું, 'સાહેબ, મારે કોઈ જગ્યાએ મોડા જવાની ઈચ્છા નથી, પણ હું સમયસર પહોંચી શકતો જ નથી. શું કરવું એ નથી સમજાતું' આ પ્રશ્ન માત્ર અંકુરનો જ નહીં, પરંતુ દરેક વ્યક્તિનો બની ગયો છે, જેમાં તમે પણ બાકાત નથી.

સમય જ માત્ર એવો છે કે જેને ઈશ્વરે અમીર કે ગરીબ, ભણેલા કે અભણ બધાને માટે સરખો જ આપ્યો છે. બચત માત્ર પૈસાની જ નહીં પરંતુ સમયની પણ કરી જ શકાય. પોતાને મળેલા સમયનો સદુપયોગ કરવા આયોજનપૂર્વક સમયનું મેનેજમેન્ટ કરવું આવશ્યક છે.

આ સાથે જ પલક બોલી, 'સાહેબ, દસ-પંદર મિનિટ થોડું વધુ સમજાવો ને' મેં કહ્યું, 'દસ અને પંદર મિનિટમાં પાંચ મિનિટનો ફર્ક છે. પાંચ મિનિટની કિંમત જ્યારે કોઈ પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિની અપોઈન્ટમેન્ટ લેવા માટે પૂછો ત્યારે ખબર પડે છે.' જો આપણે સમયની નાની-નાની બચત નહીં કરીએ તો એક દિવસે પસ્તાવાનો સમય આવશે. તમે નહીં જાણતા હો કે ચાર્લી ચેપ્લિન જેવી હસ્તીને પણ ગાંધીજી સાથે વાત કરવા માટે દાદરા ઊતરતાં સમયે માત્ર એક મિનિટ મળી હતી. સમયપાલનની ટેવ નાની ઉંમરથી જ પાડવી જોઈએ. આગ લાગે ત્યારે કૂવો ખોદવાથી કોઈ જ ફાયદો થવાનો નથી. જ્યારે આપણે કોઈ ફિલ્મ-કલાકારોનો એક મિનિટ સમયનો ભાવ લાખો રૂપિયામાં સાંભળીએ છીએ ત્યારે આશ્ચર્ય થાય છે. પરંતુ આવા લોકો પોતાની એક-એક મિનિટનો સદુપયોગ કરે છે અને

સમયને તેઓ Time is Money કહી રૂપિયા સાથે સરખાવે છે.

અંકુરે પૂછ્યું, 'સાહેબ, અમે કઈ રીતે ટાઈમ મેનેજ કરી શકીએ?'

મેં કહ્યું, 'રોજનું એક ટાઈમટેબલ બનાવવું જોઈએ. કયા સમયે કયું કાર્ય કરવું તેનું આયોજન કરવું. રોજ કરવાનાં કાર્યો અને તેના માટે લાગતો સમય. જો આવું વિભાજન કરીશ તો સમજાશે કે તારી પાસે સમય જ સમય છે'

તમે પણ સમય બચાવવા માંગો છો? તો તમારાં રોજબરોજનાં કાર્યોમાં ફેરફાર કરો. થોડું ઝડપથી ચાલો. નાહવા અને તૈયાર થવામાં થોડી ઝડપ રાખો. સોશયલ મીડિયા દિવસમાં બે જ વખત જ જુઓ. એક સમયે એક જ કામ કરો. મોબાઈલમાં રહેલ દરેક પ્રકારની ગેમને દૂર કરો.

આ મુજબની ક્રિયાઓને અમલમાં મૂકતાં તમે સમયના ફર્કને અનુભવી શકશો. ટાઈમ મેનેજમેન્ટને લાઈફ મેનેજમેન્ટનું પ્રથમ પગથિયું બનાવો. ટાઈમટેબલ બનાવવાથી તમે દરેક કાર્ય સમયસર અચૂક કરી શકશો. સમયનું આયોજન કરતાં પહેલાં દરેક પ્રવૃત્તિ સમયસર જ કરવી છે એવો એક સંકલ્પ કરો. તમારી પ્રવૃત્તિનું એક ટાઈમટેબલ બનાવો. તમારાં કામોને - જરૂરી, અલ્પ જરૂરી અને સૌથી વધુ જરૂરી એવા વિભાગોમાં વહેંચો. સમય પહેલાં કામ પૂરું થાય તો 'વેરી ગુડ', સમયસર કામ પૂરું થાય તો 'ગુડ' અને સમય કરતાં મોડું થાય તો 'બેડ' આ પ્રકારના ગ્રેડ આપો.

બેસ્ટ ટાઈમ મેનેજમેન્ટ શીખવું હોય તો તમારાં માતા કે વડીલો પાસથી શીખો. પ્લાનિંગ અને મેનેજમેન્ટમાં ભારતની દરેક ગૃહિણીને આદર્શ માનવામાં આવે છે. ડિગ્રીઓ વધુ હશે, પરંતુ જો ટાઈમ મેનેજમેન્ટ નહીં હોય તો ભવિષ્ય અંધકારમય બની જશે. 'ટાઈમ એન્ડ ટાઈડ વેઈટ ફોર નન.' આપણે પણ આ વાત જેટલી વહેલી સમજીશું તેટલું જ ભવિષ્ય માટે સારું થશે. તો ચાલો, 'કલ કરે સો આજ કર, આજ કરે સો અબ, પલમેં પરલય હોએગા, બહુરી કરેગા કબ.'

સમય ઠંડી હવા જેવો છે. તેને પકડી શકાતો નથી, પરંતુ યોગ્ય જગ્યાની પસંદગી દ્વારા તેને અનુભવી ચોક્કસ શકાય છે. સમય વહેતી નદી જેવો છે, જેને રોકી શકાતો નથી, પરંતુ આયોજનનો બંધ બાંધીને તેની શક્તિનો મહત્તમ ઉપયોગ કરી શકાય છે.

- ડૉ. આશિષ શુક્લા

તેમના પુસ્તક - યુવા પ્રશ્નોનું #HANGOUT માંથી

સંઘનું કાર્ય જ સામાજિક સમરસતા

(પ.પૂ. સરસંઘચાલક મા. મોહનજીનું માર્ગદર્શન)

રા.સ્વ.સંઘનું કાર્ય જ સામાજિક સમરસતા છે. સન ૧૮૫૭ પછી પણ અનેક સંગઠનો અને મહાપુરુષોએ આ દિશામાં ખૂબ જ પ્રભાવી કાર્ય કર્યું છે. સંઘમાં પણ સન ૧૯૨૫ ની વિજયાદશમીથી જ આ કાર્યનો શુભારંભ થયો છે. આપણે હિંદુ સમાજમાં સમરસતા નિર્માણ થાય એ માટે અનેક પ્રયોગો કર્યા છે અને એટલો બહોળો અનુભવ આપણી પાસે છે, તેને આગળ વધારવાનું કામ આપણે કરવાનું છે. આમ તો સંઘની શાખા જ સમરસતાનું શ્રેષ્ઠ સાધન છે. આપણા સમાજ પર અનેક દિશામાંથી અનેક પ્રકારે આક્રમણ થઈ રહ્યાં છે. ભેદભાવ અને ઉપેક્ષાના શિકાર બનેલા લોકોને આ સમાજથી તોડીને, મૂળમાંથી કાપીને રાષ્ટ્રવિરોધી ષડયંત્રોના ભાગરૂપે ઊભા કરવાના પ્રયત્નો ચાલી રહ્યા છે. આપણા પ્રયત્નો વધવાથી તેમાં ઘટાડો નિશ્ચિત છે. પરંતુ એ ન હોત તો પણ આપણે જ પ્રયત્નો કરી રહ્યા છીએ એ જરૂરી છે.

એ વાત સ્પષ્ટ સમજી લઈએ કે સમરસતાનું કાર્ય એ પ્રચારનું કાર્ય નથી. આ કાર્યમાં મોટા મોટા ભાષણ આપવાની જરૂર નથી. ઉત્તમ પ્રવચનનું પણ અહીં મહત્વ નથી. નેતાગીરીનું કામ નથી. આ કરવાનું પણ કામ નથી, ઉપકારનું પણ કામ નથી, પુણ્યનું પણ આમાં કામ નથી, ધર્મનું કામ પણ નથી, એવી કોઈજ ભૂમિકા આમાં નથી. આપણે કહીએ છીએ કે આ પરિમાર્જન છે. માત્ર આપણું કર્તવ્ય હોવાથી આ કામ કરીએ છીએ એવું શુષ્ક કામ પણ આ નથી. માત્ર રાજનીતિનું પણ કામ નથી આ કામ ભાવનાનું કામ છે, મનને બદલવાનું છે.... સમાજનું માનસ પરિવર્તન કરવાનું છે. દરેક સમાજે સમયને અનુરૂપ બદલવું પડે છે. મનમાં અનેક અપરાધ બોધ

લઈને જવાની જરૂર નથી. તમે ખરાબ કરી રહ્યા છો અને અમે સુધાર કરી રહ્યા છીએ એવી ભાવના લઈને પણ સમાજમાં જવાની જરૂર નથી. મનમાં શુદ્ધ ભાવના લઈને જવું જોઈએ. આપણા જ ભાઈઓ છે. એકબીજા બંધુઓને આપણે જોડવાના છે, નહીં જોડવાથી સમાજનું નુકસાન છે. નુકસાનને કારણે જ જોડવા એ પણ આપણું કામ નથી. આપણું મન આટલું સ્પષ્ટ અને નિર્મળ બનાવવું છે. જે ભાઈઓ દૂર થયા છે એમનામાં પરિવર્તન લાવવાનું છે. ગુરુજીનું વાક્ય છે: 'વિષમતા સર્વા લોકોના મનનો રોગ છે.' આ વિષમતા મનમાં રહેલી છે. એને મનમાંથી હટાવવી પડશે... એને હટાવવી એટલે જ સમરસતા. આથી બધાજ પ્રકારની ચીલાચાલુ પદ્ધતિઓ, આકર્ષણો, રાજનીતિ અને પ્રચાર-પ્રસારથી દૂર રહીને આ કામ કરવાનું છે. જેનો જેટલો ઉપયોગ છે એટલો કરવો જોઈએ, પરંતુ જેનું કામ નથી એમાં પડવાની જરૂર નથી. કાર્યને અનુરૂપ આપણે આપણી જાતને ઢાળવી પડશે. આ કામ કરવાના ત્રણ આયામ છે. (૧) બૌદ્ધિક જગત (૨) આચરણમાં મુકવાનું (૩) વિવિધ પ્રવૃત્તિના કાર્યક્રમ - ઉપક્રમ.. માત્ર ચિંતનથી કામ ચાલશે નહીં. બૌદ્ધિક પક્ષ અને પછી આવે છે પ્રવૃત્તિની બાબત, એ પહેલા આચરણ-વ્યવહારનું પાસું આવે છે. એનાથી જ બાકીના બેનું સંતુલન રહે છે. આ વિશે ચિંતન તો ઘણું થયું છે, પહેલાં પણ થયું છે. આ ચિંતન આચરણમાં આવ્યું નથી એટલે જ કાર્યમાં શ્રદ્ધા નથી. કાર્યમાં શ્રદ્ધા જોડવી જોઈએ. આપણે કહીએ છીએ એ સત્ય છે, પરંતુ એ પ્રત્યે લોકોને વિશ્વાસ નથી. વિશ્વાસ કેમ નથી? આપણા આચરણના અનુભવ જ્યાં પહોંચવા જોઈએ ત્યાં પહોંચ્યા નથી. આથી સૌ પ્રથમ બૌદ્ધિક અને વિવિધ કાર્યક્રમના

સંતુલન માટે આચરણ અનુભવનું પાસું નિર્માણ થવું જોઈએ. આ વ્યવહાર મનથી થવો જોઈએ. આપણે આંતરજ્ઞાતિ લગન, સમૂહ ભોજન જેવા કાર્યક્રમ ઘણાં આપ્યા છે, આપીએ છીએ, આપીશું, મનથી આ કામ થવું જોઈએ. કોઈને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે, 'મંદિર તૂટવાથી હૃદયને આઘાત લાગે છે, એવી રીતે દલિતો પર હુમલો થાય ત્યારે આઘાત લાગે છે?' આ સ્વભાવ બનવો જોઈએ. સ્વભાવ મનથી બને છે બુદ્ધિથી નહીં. બુદ્ધિથી તો બધા જ સ્વયંસેવકોને આ વિચારની ખબર છે અને બુદ્ધિથી બધા જ સ્વયંસેવકોને કોઈપણ જાતની પૂર્વશરત વિના એ મંજૂર છે. આપણા વિચાર-પરિવારના સંપર્કમાં આવનાર કોઈપણ વ્યક્તિ આ વિચારના વિરોધમાં નથી. મુખ્ય વાત બધાને માન્ય છે. પરંતુ બે હજાર વર્ષથી જે આદતો છે એને બદલવાનો મૂળ પ્રશ્ન છે. જેમ કોઈ ઘરમાં વિવિધ તસવીરો ટીંગાડેલી હોય એમાં ડાં. આંબેડકરની તસવીર જોઈ બધા પ્રશ્નો આપોઆપ મટી જાય છે. કારણકે એના પ્રત્યે શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ દૃઢ બની ગયા છે. હવે સવાલ પૂછવા માટે કોઈ કારણ નથી. આ વાતને પ્રત્યક્ષ વ્યવહારમાં મુકવી પડશે શરૂઆત પોતાનાથી જ કરવી પડશે. સૌ પ્રથમ હું અને મારો પરિવાર, એ પછી મારા સાથીઓ અને મારું સંગઠન અને પછી સમાજ... એક જગ્યાએ પૂર્ણ થાય પછી બીજી જગ્યાએ શરૂ થાય એવી રીતે નહીં, પરંતુ ત્રણેયનું ધ્યાન રાખવું પડશે. સમાજને સમરસ બનાવતી વખતે આપણા પોતાના મનને અને ઘરના વાતાવરણને ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. ભાષા એની મેળેજ કાબુમાં આવી જશે, હું જે કંઈ કહું છું, એ કરવાનું ભાન રહેશે, પોતાના પરિવારમાં પણ સમરસતાનું વાતાવરણ બનવા લાગશે.

શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિઓ જે આચરણ કરે છે સામાન્યજનો તેને પ્રમાણિત કરીને તે પ્રમાણે વર્તે છે.

માનવજીવન અને પર્યાવરણની એકબીજા પર અસર

કુદરતમાં પર્યાવરણ અને માનવજીવન વચ્ચે સદીઓથી નિકટતમ સંબંધ રહેલો છે. માનવજીવનના વિકાસ સાથે પર્યાવરણીય સમુત્તલામાં પરિવર્તન થયું છે.

પર્યાવરણ માનવ માટે પોષક, રક્ષક અને આશ્રયદાતા છે. તેથી તેની જાળવણી કરવી જોઈએ. તેને બદલે દિન-પ્રતિદિન પર્યાવરણ વધુને વધુ પ્રદૂષિત થતું રહ્યું છે. એ માટે જવાબદાર છે સ્વાર્થી માનવી. પ્રદૂષિત પર્યાવરણ માનવજીવન અને પ્રાણીસૃષ્ટિના આરોગ્ય ઉપર અસર કરે છે.

માનવીએ સ્વાર્થી માટે પર્યાવરણની જાળવણી બાબતે ઉપેક્ષા જ સેવી છે. વનસ્પતિ અને પ્રાણીઓ માટે ખાસ કાર્બન ડાયોક્સાઈડ અને ઓક્સિજન જરૂરી છે. વસ્તીવધારો, ઔદ્યોગિકીકરણ, વૃક્ષછંદન, વાહનવ્યવહાર તથા વિવિધ બળતણને કારણે વાતાવરણમાં CO₂ નું પ્રમાણ વધ્યું છે. CO₂ પ્રમાણ છેલ્લાં થોડાં વર્ષમાં ૨.૫ ટકા જેટલું વધ્યું છે. તેનાથી પૃથ્વીના સરેરાશ તાપમાનમાં ૦.૬૦ સેલ્સિયસનો વધારો થયો છે. ઉષ્મા શોષી લેતા CO₂ મિથેન, ઓઝોન (O₃) વગેરે વાયુઓથી તથા તાપમાનના વધારાને ગ્રીનહાઉસ ઈફેક્ટથી સંતુલિત કરે છે. જો આ વધારો ચાલુ રહે તો બીજાં ૫૦ વર્ષમાં પૃથ્વીનું તાપમાન ૧.૫૦ સેલ્સિયસથી ૪.૫૦ સેલ્સિયસ વધવા સંભવ છે. આનાથી સમુદ્રની સપાટી ઊંચી આવશે અને દરિયાકાંઠાના વિસ્તાર અને ટાપુઓના ભાગ ડૂબી જશે તથા મોસમમાં અણધાર્યો ફેરફાર થશે.

ખનિજ કોલસો, પેટ્રોલિયમ વગેરે બળતણો બળવાથી CO₂, CO ઉપરાંત સલ્ફર ડાયોક્સાઈડ, નાઈટ્રોજનના વિવિધ

ઑકસાઈડો તથા કાર્બનના રજકણો વગેરે વાતાવરણમાં મુક્ત થાય છે. બળતણના દહન દરમિયાન કેટલાક વિશિષ્ટ પદાર્થો જેવા કે હાઈડ્રોકાર્બન, સીસાના રજકણો વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે. ઔદ્યોગિકરણના વિકાસના કારણે આવા ઝેરી વાયુઓનું પ્રમાણ વધવા માંડ્યું છે. CO₂નું પ્રમાણ વધવાથી વાતાવરણનું તાપમાન ધીમે ધીમે વધી રહ્યું છે. તેના વધુ પ્રમાણથી આપણને બેચેની લાગે છે. CO ઝેરી વાયુ છે, તે લોહીમાંના હિમોગ્લોબીન સાથે ભળી કાર્બોક્સી હિમોગ્લોબીન બનાવે છે. શરીરમાં રહેલા હિમોગ્લોબીનના જથ્થાને અસર કરે છે. 'નેશનલ એકેડમી ઓફ સાયન્સ'ના સંશોધન અનુસાર COના પ્રમાણથી હૃદયરોગના હુમલાની શક્યતા રહે છે. COના વધુ પડતા પ્રમાણથી માથાનો દુઃખાવો, ઊલટી, ચક્કર આવવાં, ગૂંગળામણ અનુભવવી વગેરે જોવા મળે છે. નાઈટ્રોજન ઑક્સાઈડ આંખમાં દાહની અસર ઉત્પન્ન કરે છે તથા ઓઝોન વાયુનો નાશ કરે છે. ઓઝોન વાયુ સૂર્યપ્રકાશમાં રહેલાં પારજાંબલી કિરણોને પૃથ્વી પર આવતાં રોકે છે. પારજાંબલી કિરણો આપણા માટે નુકસાનકારક છે. SO₂, CO₂ તથા નાઈટ્રોજન, ઑક્સાઈડો ભેજની હાજરીમાં ધાતુઓનું ક્ષણ કરે છે. તેથી ધાતુઓ અને તેનાં પાત્રો નિસ્તેજ બને છે. એસિડિક વાયુની હાજરીમાં ઈમારતો, સ્થાપત્ય, ચિત્રો વગેરેને તેનાથી નુકસાન થવાની શક્યતા વધે છે.

વાતાવરણમાં ધૂળના રજકણો, કાર્બનના રજકણો, પાણીની વરાળ વગેરેના મિશ્રણથી ધુમ્મસ ઉત્પન્ન થાય છે. જે

આપણી દૃષ્ટિગોચરતા ઓછી કરે છે. ધૂળના રજકણો, હાઈડ્રોકાર્બન વગેરેથી મનુષ્યો અને પ્રાણીઓમાં શ્વાસોચ્છવાસની તકલીફ ઊભી થાય છે તથા ફેફસાંનો રોગ થાય છે. જંતુનાશકોના વધારે પડતા ઉપયોગને કારણે પણ વાતાવરણમાં ઝેરી દ્રવ્ય ઉમેરાય છે.

રેડિયો-એક્ટિવ વિકિરણ જીન્સ અને રંગસૂત્રો (Chromosomes)ને નુકસાન પહોંચાડે છે, જેની અસર ભાવિ પેઢી પર પણ પડતી હોય છે. ૬૦૦ રોન્ટજન જેટલો વિકિરણનો જથ્થો માનવીના સમગ્ર શરીર પર આપાત થાય તો તેનું મૃત્યુ થઈ શકે છે. ૧૦૦ રોન્ટજન જેટલા વિકિરણથી લ્યુકેમિયા કે અન્ય કેન્સર થવાની સંભાવના રહેલી છે. અત્યાર સુધીમાં વિશ્વમાં થયેલા ન્યુક્લિયર રિએક્ટર અકસ્માતોમાં બે અકસ્માતો મુખ્ય છે. આમાં એક અમેરિકાના શિમાઈલ આઈલેન્ડ ખાતેનો, બીજો રશિયાના ચારનીબલ ખાતેનો ન્યુક્લિયર રિએક્ટર અકસ્માત છે. આ અકસ્માતોમાં ઉત્સર્જિત પ્રચંડ રેડિયો-એક્ટિવ વિકિરણોને લીધે સેંકડો લોકોની જાનહાનિ થવાનું જાણવા મળ્યું છે.

પર્યાવરણ એટલી હદે પ્રદૂષિત બની ગયું છે કે ચોમાસામાં 'એસિડ વરસાદ' વરસે છે, જે વનસ્પતિ અને વૃક્ષોને નુકસાન કરે છે. ઈ.સ. ૧૯૮૧માં થયેલા ખાડીયુદ્ધ દ્વારા ખનિજ તેલના કૂવાની આગને પરિણામે બરફાર્થાદિત વિસ્તારોમાં 'કાળો બરફ' વરસ્યો હતો હાલમા ચેચેનિયાના ખનિજ તેલના કૂવામાં લાગેલી આગને પરિણામે રશિયા તેમજ ભારતના પર્યાવરણ ઉપર વિપરીત અસર થવાનો પૂરો સંભવ છે. એ મતલબની ચિંતા સાહિત્યકાર, પત્રકાર,

કવિશ્રી ભગવતીકુમાર શર્માએ ગાંધીસ્મૃતિ ભવનમાં 'કાશ્શિલ્પ' (મંગળ રાહોડ)ના કાવ્યસંગ્રહના મંગલ પ્રકાશન વિધિ સમયે કરી હતી.

પર્યાવરણમાં વિક્ષોભને લીધે ઉત્પન્ન થતા અતિતીવ્ર બિનજરૂરી ધ્વનિને 'ઘોંઘાટ' કહે છે. ઘોંઘાટને લીધે માનવીના મગજ પર તથા શારીરિક તંદુરસ્તી પર પ્રતિકુળ અસર પડે છે. ઘોંઘાટને લીધે લોહીનું ઊંચું દબાણ કે હૃદયની તકલીફો પણ થઈ શકે છે. ઘોંઘાટને લીધે માથાનો દુઃખાવો, અણગમો અને વિચિત્ર માનસિક વર્તન જેવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે. ઘોંઘાટ માનવની માનસિક શાંતિ હણે છે. ઘોંઘાટથી રક્તપ્રવાહમાં એન્ડ્રિનલનો સ્ત્રાવ વધે છે. અને તેથી ગભરાટ, ચિંતા, સ્નાયુઓના ખેંચાણમાં

વધારો થાય છે, જેથી આંખની જોવાની શક્તિ રપ ટકા ઘટી જાય છે. રંગ ઓળખવાની શક્તિ પણ ઓછી થાય છે અને રતાંધળાપણું આવે છે.

ઔદ્યોગિક વિકાસ તથા ખનિજ તેલના વધુ પડતા ઉપયોગથી હવા, પાણી અને અવાજનાં પ્રદૂષણો વધતાં જશે. આ બધાંને કારણે તથા જંગલોમાં પ્રાણીઓના થતા શિકારને કારણે કેટલાક સજીવો પૃથ્વી પરથી લુપ્ત થવાની આણી પર છે. યુદ્ધમાં વપરાતા 'રાસાયણિક બોમ્બ' તથા 'જૈવિક બોમ્બ' એ માનવજીવનને યાતનાભર્યું અને પીડાદાયક બનાવ્યું છે. અવકાશ સંશોધનને લીધે અવકાશીય પ્રદૂષણ પણ વધી રહ્યું છે. અવકાશમાં તરતા મુકાતા ઉપગ્રહોને લીધે 'ચુંબકીય પ્રદૂષણ' ઉત્પન્ન થયાના સમાચાર

વર્તમાનપત્રોમાં પ્રગટ થયા હતા. સાથે સાથે આપણું સામાજિક અને માનસિક પ્રદૂષણ ભાવિ પેઢીને અસહ્ય નુકસાન જરૂર પહોંચાડશે.

પ્રકૃતિ માનવ માટે કૂર નથી, પરંતુ માનવી જ પ્રકૃતિ સાથે કૂરતા અપનાવી રહ્યો છે. માનવજીવન અને પર્યાવરણની સમતુલા જાળવવી તે સંસ્કૃત માનવનું કર્તવ્ય છે. જો પર્યાવરણના સંરક્ષણ પ્રત્યે દુર્લક્ષ સેવવામાં આવશે તો ઉત્ક્રાંતિની ટોચ પર બેઠલો માનવી પોતાના દ્વારા જ અધોગતિની ઊંડી ગર્તામાં ધકેલાઈ જશે એમાં જરાય શંકા નથી.

- રમેશ પટેલ

તેમના પુસ્તક - પર્યાવરણ અને માનવજીવન માંથી

રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સંઘ દ્વારા વૃક્ષારોપણ-માતર

રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સંઘ કોલેજીયન શાખા અને સંયુક્ત વિદ્યાર્થી શાખા દ્વારા ગામમાં વૃક્ષારોપણનો કાર્યક્રમ થયો. જેમાં ગામના મંદિરો, સરકારી હોસ્પિટલ, બસ સ્ટેન્ડ, પોલીસ સ્ટેશન, સંઘ સ્થાન તેમજ અન્ય જગ્યાઓ ઉપર વૃક્ષો ઉછેર કાર્યક્રમ કર્યો. જેમાં ૨૦ બાલ અને ૧૩ તરૂણ દ્વારા કાર્યક્રમ ખૂબ સરસ થયો.

આપણી મુખ્ય અને પહેલી આવશ્યકતા છે 'ચારિત્ર્ય ઘડતર'

સગાંની ખબર કાઢવા ગયા અને ગરીબ દર્દીઓની સ્થિતિ જોઈ સેવા શરૂ કરી સિનિટર સિટિજન ૪ વર્ષથી સોલા સિવિલમાં રોજના ૧૦૦ કિલો કેળાંનું દાન કરે છે, મુસ્લિમ વેપારી ૪૦ કિલો કેળા મફત આપે છે

ધર્મિષ્ઠા પટેલ • અમદાવાદ

એક વૃદ્ધ જનસેવા માટે અર્ધ સરકારી નોકરીમાંથી નિવૃત્તિ લીધી અને સેવાયજ્ઞમાં બીજા સાત સિનિયર સિટીજન જોડાયા. આજે આ ગ્રુપ સોલા સિવિલ હોસ્પિટલના તમામ દર્દીને તથા સ્વિપરને ૩૬૫ દિવસ કેળાંનું દાન કરે છે. તેમનો ટાર્ગેટ શહેરની સરકારી હોસ્પિટલોને આ દાન આપવાનો છે. સાયન્સ સિટીમાં રહેતા ૬૩ વર્ષીય પિનાકીન દેસાઈ અને તેમના મિત્રો એક પણ દિવસ ચૂક્યા વગર છેલ્લા ૪ વર્ષથી સોલા સિવિલમાં રોજ સવારે ૧૦૦ કિલો કેળા વહેંચે છે. પિનાકીનભાઈએ જણાવ્યું હતું કે, થોડાક વર્ષો પહેલા મારા ફોઈને સોલા સિવિલમાં દાખલ કર્યા હતાં. હું-પત્ની સાથે તેમની ખબર પૂછવા ગયો ત્યારે મેં જોયું કે ત્યાં દર્દી પાસે કેસ કઢાવવાના ૨ રૂપિયાના પણ ફાંફાં હોય છે. ત્યારે એમ થયું આ લોકોને ફળો ખાવા કેવી રીતે પોસાય? એ દિવસે આ જ હોસ્પિટલમાં એમડી ડૉક્ટર તરીકે ફરજ બજાવતી મોટી દીકરીની સાથે વાત કરી તેમને હું શું મદદ કરી શકું એમ પૂછ્યું? મારી દીકરીએ કહ્યું પપ્પા તમે આમને બિસ્કિટનું એક પેકેટ પણ આપશો તો તેમના ચહેરા પર ખુશીની લહેર જોવા મળશે. મેં પહેલા ૨૦ કિલો કેળા આપવાથી શરૂઆત કરી. છ મહિનામાં ૬૦ કિલો કેળાં વહેંચવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે ખમાસા જનતા કેળાવાળાના ત્યાંથી ખરીદતો હતો. તેના માલિક ઈબ્રાહિમભાઈને હું કેળા હોસ્પિટલના

દર્દીને આપવા માટે લઈ જાઉં છું તેવો ખ્યાલ આવતા તેમણે ખૂટતા બે કેરેટ એટલે કે ૪૦ કિલો કેળાં મફત આપવાનું શરૂ કર્યું. આજે હું ત્યાંથી ૧૦૦ કિલો કેળાં ખરીદું અને પૈસા ૬૦ કિલોના ચૂકવું છું. આ સેવા વિશે સાંજે ઔડા ગાર્ડનમાં ભેગા થતા સિનિયર સિટીઝનો સાથે સાહજિક વાર્તાલાપ થયો. જેથી તેઓ પણ આ સેવામાં જોડાઈ ગયા અને સવારે તેઓ મારી સાથે હોસ્પિટલ પરિસરમાં કેળા વહેંચવામાં મદદ કરે છે.

સેવા માટે વહેલી 'નવૃત્તિ લીધી

પિનાકિભાઈએ સેવા માટે વહેલી નિવૃત્તિ લીધી હતી. જો દર્દી ઓછા હોય તો તેઓ હોસ્પિટલના ગેટ પાસે ત્યાંથી પસાર થતાં બાળકો, ઓપીડીની લાઈનમાં ઊભા રહેલા દર્દીના બાળકોને કેળાં વહેંચે છે.

ઉમદા કારણથી પ્રેરણા મળી

મેં ફૂટપાથથી ફૂટ વેચવાનું કામ શરૂ કર્યું હતું. આજે હું હોલસેલનો વેપારી છું. પિનાકીનભાઈ દાન કરવા મારી પાસેથી કેળા ખરીદતા હતા તેથી મને મન થયું એટલે હું તેમને ૪૦ કિલો મારા તરફથી આપું છું.

- ઈબ્રાહિમ શેખ, કેળાનાં વેપારી

કુષ (રક્તપિત્ત)ની સેવા કરો

કુષ રોગથી પીડીતોને બેતૂલપૂર, (મ.પ્ર.)ની મીશનરી હોસ્પિટલમાં કહેવામાં આવ્યું 'રામ-કૃષ્ણ કોઈ તમને બચાવી નહીં શકે, અમે ફક્ત દવા આપીએ છીએ પરંતુ તમને લાચારીથી બચાવીને સારા કરશે માત્ર ઈશા મસીહ એટલા માટે ઈશુની શરણમાં જાઓ.' આ સાંભળીને સદાશિવ ગોવિન્દ કાત્રેને અસહ્ય પીડા થઈ. મનમાં વિચાર આવ્યો કે, સમાજમાં ફેલાયેલ કુષરોગ સંબંધી ખોટી ધારણાઓને લીધે કુષ રોગીઓ પ્રત્યે ભય અને ઘૃણાનું વાતાવરણ બને છે અને પોતાના સ્વજનો પણ તેમનાથી દૂર ભાગે છે. રોગીને ધીરજ આપીને યોગ્ય ઉપચાર કરો તો રોગી સારો થઈ જાય છે. પરંતુ કેવા છે આ લોકો, જે

મનુષ્યની મજબુરીનો લાભ લઈને તેને ધર્માતરિત કરે છે? હું એક એવો આશ્રમ બનાવીશ, જ્યાં માત્ર કુષ સેવા જ થશે. ધર્માતરણ નહીં. આવો સંકલ્પ લઈને તે પ્રૌઢ સ્વયંસેવક પ.પૂ. ગુરુજી પાસે પહોંચ્યા. શ્રી ગુરુજીના પવિત્ર આશીર્વાદ અને પોતાની ભવિષ્યનિધિ અને પેનશનના પૈસાથી આ ભૂતપૂર્વ રેલ્વે કર્મચારીએ મધ્યપ્રદેશના ચાંપા જેવા સ્થાન ઉપર 'રામકૃષ્ણ કુષ સેવાશ્રમ'ની સ્થાપના કરી. ઘેર ઘેરથી મુઠ્ઠી મુઠ્ઠી ચોખા અને દાનના પાંચ-દસ પૈસા ભેગા કરતાં કરતાં તેમણે પોતાનું પૂર્ણ જીવન આ કાર્યમાં ખપાવી દીધું. પોતાને ક્ષણ ક્ષણ ગાળીને અનેક લોકોને એમણે કુષ રોગથી ગળતા બચાવ્યા.

હાથ એટલા માટે બનાવવામાં આવ્યા છે કે આપણે કાયમ દાન કરતા રહીએ.

પર્યાવરણ બચાવવા વઢવાણ પંથકમાં ૮૫ હજાર છોડ વાવી ઉછેર કરવામાં આવશે ૫૦૦ વિદ્યાર્થીનીનો સંકલ્પ, ૫ હજાર છોડ વાવશે

ભાસ્કર ન્યૂઝ • વઢવાણ

સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાને હરિયાળો બનાવવા માટે વઢવાણ તાલુકામાં ૮૫ હજાર વૃક્ષોનું વાવેતર થનાર છે. જેના ભાગરૂપે શાળાના બાળકોને વઢવાણ નર્સરી ખાતે એક હજાર વૃક્ષોનું વિતરણ કરાયું હતું. આ પ્રસંગે પાંચ હજાર વૃક્ષોનાં વાવેતરનો વિદ્યાર્થીનીઓ ગ્રીન ડેસ પહેરીને સંકલ્પ કર્યો હતો.

ઝાલાવાડમાં વૃક્ષોની સંખ્યા સમગ્ર રાજ્ય કરતા ઓછી છે. આથી ગુજરાતના સૌથી ઓછા વૃક્ષનું કંલક સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાને લાગ્યું છે. ત્યારે ગ્રીન ઝાલાવાડ અને હરિયાળો સુરેન્દ્રનગર જિલ્લો અભિયાન હાથ ધરાયું છે. જેમાં વઢવાણ પંથકમાં ૮૫ હજાર વૃક્ષોના વાવેતરનું આયોજન કરાયું છે. આથી વઢવાણ બોડા તળાવ ખાતે નર્સરીમાં એક લાખ જેટલા વૃક્ષોનું વિતરણ વિના મૂલ્ય કરવાનું આયોજન ફોરેસ્ટ વિભાગ દ્વારા હાથ ધરાયું છે. ત્યારે વઢવાણ શહેરની ૫૦૦ વિદ્યાર્થીનીઓ લીલા કપડા પહેરીને નર્સરીમાં પહોંચી હતી. જેમાં એમ. યુ. શેઠ ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલના શ્રી ભરતસિંહ ચાવડા, શ્રી નટુભાઈ પરમારના માર્ગદર્શન હેઠળ

વિદ્યાર્થીનીઓએ ગ્રીનઝાલાવાડ, ગ્રીનડેસ સૂત્રો પોકાર્યા હતા. ત્યારબાદ વઢવાણ નર્સરી ખાતે વૃક્ષોનું મહત્વ, વૃક્ષારોપણ, વિવિધ વૃક્ષોની જાતોની માહિતી અપાઈ હતી. ત્યારબાદ વઢવાણ તાલુકાના આરએફઓ શ્રી વી. એમ. રાણાએ તમામ વિદ્યાર્થીનીઓને વૃક્ષોનું વિતરણ કર્યું હતું. આથી વઢવાણની ગલીઓ, શેરીઓ અને ઘરમાં વૃક્ષારોપણનો સંકલ્પ કર્યો હતો. વઢવાણ શહેરની તમામ શાળા, હાઈસ્કૂલો, સોસાયટીમાં વૃક્ષારોપણ માટે વઢવાણ પાલિકાના પ્રમુખ ખમ્માબા હરપાલસિંહ લોંબેડે હાકલ કરી હતી. જ્યારે વઢવાણ તાલુકા પંચાયત, ગ્રામપંચાયતોને પણ વૃક્ષારોપણ કરવા માટે વન વિભાગે માર્ગદર્શન આપ્યું હતું.

વઢવાણ નર્સરી ખાતેથી એક હજાર છોડનું વિતરણ

વઢવાણ પંથકમાં ૮૫ હજાર વૃક્ષોનું વાવેતર કરવાનું હોવાના ભાગરૂપે શાળાની વિદ્યાર્થીનીઓને નર્સરી ખાતેથી એક હજાર છોડનું વિતરણ કરવામાં આવ્યું હતું.

શાખા દ્વારા સેવાના ઉપક્રમ

સ્વાસ્થ્ય : રક્તદાન શિબિર, રક્તગટ સૂચિ (Blood group directory), વૈદ્યકીય સહાય, રુગણસેવા, સ્વાસ્થ્ય ચિકિત્સા શિબિર, આરોગ્ય પ્રશિક્ષણ, યોગ પ્રશિક્ષણ વર્ગ, રુગણાલય સંપર્ક, ઔષધ બેંક, પ્રથમોપચાર પ્રશિક્ષણ.

શિક્ષણ : શિક્ષણોપયોગી સામગ્રી વિતરણ, પ્રૌઢ સાક્ષરતા, પ્રશ્ન મંજુષા કાર્યક્રમ, વ્યક્તિ વિકાસ શિબિર, ધો. ૧૦થી ૧૨નું પરીક્ષાનું માર્ગદર્શન.

સામાજિક : ભજન, માતૃમંડળી, પરિવાર પ્રબોધન, ગ્રામોત્સવ, અન્નદાન, વૃક્ષારોપણ, મંદિર કેન્દ્રિય કાર્યક્રમ, સામૂહિક ઉત્સવ, ધાર્મિક ગ્રંથ વિતરણ, વ્યસનમુક્તિ શિબિર, યાત્રા વ્યવસ્થા, મંદિર સ્વચ્છતા, વસ્તી/ગ્રામ સફાઈ, શ્રમસાધના, કન્યાપૂજન, ગરીબ કન્યા વિવાહ સહાયતા, જલ-સંઘારણ પ્રશિક્ષણ, સેવાકાર્ય (પર્યટન) દર્શન, સેવાનિધી સંગ્રહ, પર્યાવરણ જાગરણ, કૃષિસંગોષ્ઠી, તુલસી રોપા વિતરણ.

સ્વાવલંબન : સ્વ સહાયતા સમૂહને સહાયતા, જૈવિક ખાતર નિર્માણ પ્રશિક્ષણ, જૈવિક કૃષિ પ્રશિક્ષણ.

નાગરિકોની ગ્રામ વિકાસમાં ભૂમિકા

ગ્રામ વિકાસમાં શું શું કરી શકાય ?

(૧) ગામડાનો આધાર ખેતી... (૨) સજીવ ખેતી... (૩) ગાય આધારિત ખેતી... ગોપાલન (૪) ગ્રામિણ સ્વરોજગાર (૫) સમરસ ગામ (૬) સુરક્ષિત ગામ (જળ, જમીન, જાનવર, જંગલ) (૭) પર્યાવરણી સુરક્ષા

સમભાવ વિના મિત્રતા થઈ શકે નહિ.

ખેતીમાંથી સ્વૈચ્છાએ નિવૃત્તિ લીધા બાદ સમાજસવા આરંભી ૮૪ વર્ષના વૃદ્ધ સ્મશાનને બનાવ્યું વૃક્ષોથી હર્ષ્ય-ભર્ષ્ય

ભાસ્કર ન્યૂઝ • મોરબી

મોરબી નજીકના શિવનગરના રણછોડભાઈ પટેલે જાત મહેનતથી સ્મશાનની સિકલ બદલી.

અનોખો કર્મયોગ : ખેતીકામમાંથી નિવૃત્ત થયા બાદ શિવનગરના ખેડૂતે આદર્યો અનોખો સેવાયજ્ઞ :
સાત વર્ષથી સ્મશાનભૂમિને બનાવી કર્મભૂમિ

સામાન્ય રીતે વૃદ્ધાવસ્થા એટલે આરામ કરવાનો સમયગાળો અને પ્રભુ ભક્તિમાં તલ્લીન બની જવાની અવસ્થા એવી વ્યાખ્યા કરવામાં આવતી હોય છે પરંતુ કંઈક કરી છૂટવાની ભાવના હોય તો ઉંમર કે અન્ય કોઈપણ પ્રકારના બંધન જીવનમાં નડતરરૂપ બની શકતા નથી. આવી ઉદાર ભાવનાને ચરિતાર્થ કરતા અનેક પ્રેરણાદાયી કિસ્સાઓ જોવા મળતા હય છે ત્યારે મોરબી નજીકના એક નાનકડા ગામમાં આવો જ એક પ્રેરણાદાયી કિસ્સો જોવા મળ્યો છે, જેમાં ૮૪ વર્ષીય વયોવૃદ્ધ વડીલ સ્મશાનમાં અનેક સેવાઓ આપીને યુવાનોને અને સમાજને નવી જ રાહ ચીંધે છે.

શિવનગર ગામના રહેવાસી રણછોડભાઈ ગણેશભાઈ પટેલ નામના વડીલ આજે ૮૪ વર્ષની વયે પણ સતત કાર્યશીલ રહીને અનોખી પ્રેરણા ગ્રામજનોને પૂરી પાડી રહ્યા છે. આજીવન ખેતીના વ્યવસાય સાથે જોડાયેલા રહેલા રણછોડભાઈ પટેલે તેના ચાર પુત્રોને કામકાજનો બોજ આપીને છેલ્લા કેટલાક વર્ષોથી નિવૃત્તિ લીધી છે. ગામમાં આવેલા સ્મશાનનું ૭ વર્ષ અગાઉ રીનોવેશન કરીને નવું બનાવાયું હતું. ત્યારથી આ વડીલે સ્મશાનની સેવામાં તેનું બાકીનું જીવન અર્પણ કરવાનો નિર્ધાર કર્યો હતો. તેઓ રોજ સવારે ૭ વાગ્યે સ્મશાન ખાતે પહોંચીને તેને વાવેલા અનેક વૃક્ષોને જાતે પાણી પાઈને તેની માવજત કરે છે તો સ્મશાનની સાફ સફાઈ કરવા અને કીડીચારું ભરવા સહિતની સેવા પ્રવૃત્તિઓ તેઓ અવિરતપણે ચલાવી રહ્યા છે. શિયાળો હોય કે ઉનાળો અને ચોમાસું કોઈપણ ઋતુમાં આ વડીલના સેવાયજ્ઞમાં કોઈ રુકાવટ આવતી નથી.

વરસાદ અંગે પણ સચોટ માહિતી આપે છે

રણછોડભાઈ પટેલ વર્ષોથી ખેતી કરતા હોવાથી તેમને વાતાવરણ અંગે પણ સાચું એવું જ્ઞાન છે જેનો લાભ પણ તેઓ ગામના ખેડૂતોને આપી રહ્યા છે. આ વડીલ વરસાદ તેમજ વાવાઝોડા અંગે સચોટ આગાહી કરી શકે છે તેમજ ગ્રામજનોના જણાવ્યા અનુસાર તેમણે આપેલા સમય મુજબ વરસાદ થાય જ

છે. તેમણે કરેલી મોટાભાગની આગાહીઓ સાચી પડે છે ત્યારે સ્મશાનમાં સફાઈ અને વૃક્ષો વાવીને તેની માવજત કરવા ઉપરાંત આ વડીલ તેમના જ્ઞાનનો લાભ ખેડૂતોને આપીને સમાજની સેવા કરી રહ્યા છે.

સેવા હૈ યજ્ઞકુંડ

સેવા હૈ યજ્ઞકુંડ સમિધા સમ હમ જલેં,
ધ્યેય મહાસાગર મેં સરિત રૂપ હમ મિલેં. (૨)

લોક યોગક્ષેમ હી રાષ્ટ્ર અભય ગાન હૈ,
સેવારત વ્યક્તિ વ્યક્તિ કાર્ય કા હી પ્રાણ હૈ. ॥૧॥

ઉચ્ચ નીચ ભેદ ભૂલ એક હમ સભી રહે,
સહજ બંધુભાવ હો રાગ દ્વેષ ના રહે.

સર્વ દિક પ્રકાશ હો જ્ઞાનદીપ બાલ દો,
ચરણ શીઘ્ર દટ બટે ધ્યેય શિખર હમ ચટે. ॥૧ ॥

સેવા હૈ યજ્ઞકુંડ...

મુસ્કુરાતે ખિલ ઉઠે મુકુલ પાત પાત મેં,
લહર લહર સમ ઉઠે હર પ્રઘાત ઘાત મેં,
સ્તુતિ નિંદા લાભ લોભ યશ વિરકિત ચાહ સે,
કર્મક્ષેત્ર મેં ચલે સહજ સ્નેહ ભાવ સે. ॥૨ ॥

સેવા હૈ યજ્ઞકુંડ...

દીન હીન સેવા હી પરમેષ્ટિ અર્ચના,
કેવલ ઉપદેશ નહીં કર્મરૂપ સાધના.

મન વાચા કર્મ સે સદૈવ એકરૂપ હો,

શિવ સુંદર નવ સમાજ વિશ્વ વંધ હમ ગટે. ॥૩ ॥

સેવા હૈ યજ્ઞકુંડ...

પબ્લિસીટી સ્ટંટ જેવા વૃક્ષારોપણને બદલે સાર્થક જતન

ગ્રીન ગાર્ડ

માનવીય હૂંફથી ઉછરતા ૫૩૦૦૦ વૃક્ષો

એક સમયે રિલીઝ થયેલી 'માંડી-ધ માઉન્ટન મેન'માં એક ઉમદા હેતુ માટે એક વ્યક્તિ જે રીતે પૂરા પહાડને ચીરી બતાવે છે એ પ્રકારનું જ એક ઉમદા ઉદાહરણ રાજકોટ જિલ્લામાં પણ સર્જાઈ રહ્યું છે. દર વર્ષે લાખો વૃક્ષો વવાતા હોય છતાં રાજ્યમાં જવલ્લે જ આંખ ઠરે એવા ઉછરેલા વૃક્ષો જોવા મળે છે. ખેર, આ પરિસ્થિતિ વચ્ચે માત્ર ટીકા ટિપ્પણી કરવાને બદલે પડઘરી તાલુકામાં 'અપના હાય જગન્નાથ'ની માફક ૫૩૦૦૦ વૃક્ષોને માત્ર વાવવામાં જ નથી આવ્યા બલ્કે, નાના બાળકોનું જે રીતે જતન કરવામાં આવે એ રીતે તેનો પિંજરામાં રાખી, જરૂરત મુજબ નિયમિત પાણી પાઈ ઉછેર થઈ રહ્યો છે. વૃક્ષો વાવી દેવા એ તો બહુ સહેલી વાત છે, ખરી પ્રક્રિયા એ પછીથી શરૂ થાય છે. પડઘરી તાલુકાના વિજયભાઈ ડોબરીયા આ મિશન વિષે કહે છે કે પ જુન ૨૦૧૪ના પર્યાવરણના દિવસથી વૃક્ષો વાવવાની શરૂઆત કરી અને આજે ૫૩ હજારથી વધુ વૃક્ષો વાવી ચૂક્યા છે. જે વૃક્ષો અલગ અલગ નર્સરીમાંથી લાવીને પડઘરી તાલુકાના ફતેપર, નાની ચણોલ, મોટી ચણોલ, જીલરીયા, હડમતીયા, ખીજડીયા મોટા, સરપદડ, સાલ પીપડીયા, રાદડ-હીદડ, ધોકળીયા, બંભાળા, કેરાળા, ન્યારા, બાધી, ડુંગરકા, નારણકા, અડબાલકા, ખાખડાબેલા, ખોડાપીપર, થોરીયાલી જેવા ૨૧થી વધુ ગામના ડામર રોડની બન્ને બાજુમાં ૨૦-૨૦ ફુટના અંતરે તમજ રોડની

સાઈડમાં આવતા સરકારી ખરાબા, સ્મશાન તેમજ ગોચરનાં વૃક્ષોનું વાવેતર કરવા માટે બે બાય બે ફુટના ખાડા ખોદી તેમાં કાળી માટી, દેશી ખાતર નાખીને તેમાં સામાન્ય રીતે ૫ થી ૮ ફુટના વડલા, પીપળા, કરંજ, બોરસલી, આંબલી, ગુંદા, પીપળ, બીલી ઉમરા જેવા અનેક પ્રકારના વૃક્ષો વાવીને તેની બાજુમાં લાડકાના ગાર્ડ એટલે કે લાકડાના પીંજરા જે સામાન્ય રીતે ૬ થી ૮ ફુટના ઉંચા અને મજબુત રાખવામાં

ॐ યન્તુ નદ્યો વર્ષન્તુ પર્જન્યા:
સુપિપ્પલા ઓષઘયો ભવન્તુ ।

નદીઓ વહેતી રહો, વાદળો
તેમના સમયાનુસાર વરસતા રહો.
ઔષધિઓ અને બધી વનસ્પતિઓ
ફળદાયી બની રહો.

- કૃષ્ણચક્રવર્તી

આવે છે. તેની બાજુમાં, ઢોરઢાંખરથી બચાવવા માટે બોરડીના કાંટા બાંધવામાં આવે છે અને રેગ્યુલર તેને ટ્રેક્ટરના ટાંકા દ્વારા પાણી પાવામાં આવે છે. કોઈ કારણસર જેમ કે વાવાઝોડુ વધુ વરસાદ કે કોઈ ઢોરથી વૃક્ષનું પીજ પાડી નાખવામાં આવ્યું હોય તો તે ૨૪ કલાકમાં જ વૃક્ષને નુકસાન થયું હોય તો તેને જગ્યા નવું વૃક્ષ વાવીને તેને નવું પીજ નાખી દેવામાં આવે છે. આજે ૫૩ હજારથી વધુ વૃક્ષો ઉછેરવામાં આવ્યા છે. અને કોઈપણ નુકશાની વગર સતત તેની ૨૪ કલાક નજર

રાખવામાં આવે છે. માનવ સેવા - ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટની રચના કરીને અનેક જગ્યાએ લોકોને વૃક્ષો વાવીને ઉછેરવા હોય તો તે સાથે રહીને પણ અનેક જગ્યામાં એ જેમકે ટંકારા ગામથી હીરાપર રોડ, ગોંડલનું હડમતાળા ગામ, સ્વામીના ગઢડાનું ઉગામડી ગામ, રાજકોટ પોલીસ હેડક્વાટર, રાજકોટના કુવાડવા રોડ મારૂતી નગરની સામેના વિસ્તારમાં ૫૦ ફુટ રોડ મધુવન મેઈન રોડ તેમજ સોસાયટીમાં વૃક્ષો કંપલીટ સેફ્ટી સાથે ઉછેરવામાં આવી રહ્યા છે. આ વૃક્ષો વાવવા માટે કોઈપણ સરકારી ગ્રાન્ટ વિના કે રાજકારણી કે ધર્મદાતાનો કોઈ ફંડ વિના ૫૩૦૦૦થી વધુ જાત મહેનતથી વૃક્ષોનું વાવેતર થઈ ચુક્યું છે.

દશ કૂપ સમા વાપી

દશ વાપી સમં સર:

દશ સર: સમો પુત્ર

દશ પુત્ર સમો દ્રુમ:

એટલે કે દસ કૂવા ખોદાવા તે એક વાવ ખોદાવો તે સમાન છે. દસ વાવ એક સરોવર એક સરખા છે. દસ સરોવર સમાન એક સત્પુત્ર છે પણ દસ પૂત્રોને ઉછેરો અને એક વૃક્ષને ઉછેરો તે સમાન છે.

જે ખેડૂતો ૧૦થી વધુ રોપા વાવીને ઉછેરે તેનું સન્માન થાય છે. લોકો પણ આ લીલોતરી ઝુંબેશમાં જોડાય તે માટે ખેડૂતોને રોપા ઉછેરવા આપવામાં આવે છે. અને જે ખેડૂત ૧૦થી વધુ રોપા વાવીને ઉછેરે તેનું સન્માન કરવામાં આવે છે. અત્યાર સુધીમાં ૧૬૦૦૦ થી વધુ રોપા ફુટના રોપા જેવા કે કલમી આંબા, ચીકું, દાડમ, જામફળ, સીતાફળ, આંબળા અને નારીયલીના રોપા આપવામાં આવ્યાં છે. જેનું સાથે રહીને વાવેતર કરવામાં આવ્યું છે અને તેનું સંપૂર્ણ દેખરેખ રાખવા માટે એક ટીમ રાખવામાં આવેલ છે. આ બધા કલમી રોપા નિ:શુલ્ક આપીને વાવેતર કરી દેવામાં આવે છે.

સૂરજની ટકોર : પર્યાવરણ બચાવો

બધિર બની ચૂકેલા
આપણા વિશ્વને સંભળાતી નથી
નદીઓનું જળ આચમન લાયક રહ્યું નથી.
આપણને...
પતંગિયાં અને ટલુકા પ્રત્યે અનુરાગ રહ્યો નથી
ધુમાડાની ગાળ અને
અવાજોની ચાબુક ખાવાની આદત પડી ચૂકી છે !
પરિસરના ફેફસાં
પેટ્રોલ-ડીઝલના ઉત્સર્ગ ગંધાય છે
પ્રદૂષણના ઉકરડાથી ત્રસ્ત જંતુઓ
નાક બંધ કરી માસ્ક પહેરી
પર્યાવરણમાં ઊડી રહ્યાં છે !
ટ્રેનેજના પાણીથી
સ્નાન કરી સભ્યતાનાં વસ્ત્રો પહેરી
નગ્નતા ઢાંકવાનો વ્યર્થ પ્રયત્ન કરીએ છીએ.
૨૧મી સદીના સૂર્યદર્શન માટે
પરિસરની મોંઘેરી મૂડી બચાવો.
હવા-પાણી-ખોરાક, અવાજ, ઉષ્મા,
અવકાશ, જમીન તેમજ માનસિક પ્રદૂષણ રોકો.
પુનઃઅપ્રાપ્ય ઊર્જાઓ (કોલસો, ખનીજ તેલ)નો
વિવેકપૂર્વક ઉપયોગ કરી, પવન ઊર્જા -
સૌર ઊર્જા જ ભાવિ ઊર્જા સંકટનો વિકલ્પ.
તેથી કરીએ સંકલ્પ
પર્યાવરણ બચાવો
વૃક્ષો વાવી CO₂ કરો અલ્પ.
પ્રદૂષિત પર્યાવરણની લગામ તાણવા
જનજાગૃતિ કાજે ઊજવો -
દરેક પમી જૂને 'વિશ્વ પર્યાવરણ' દિન
ગ્રીન હાઉસ ઈફેક્ટની તીક્ષ્ણ સોયથી
O₃ (ઓઝોન) વાયુ વાદળનાં રંધ્રોને
પરિણામે પીગળશે ધ્રુવપ્રદેશનો બર્ફ,
આથી આખી દુનિયા જળબંબોળ... જળબંબોળ.
રેડિયો વિકરણોનું જોખમ,
પ્રદૂષિત પરિસર સર્જેલું જોખમ,
માનવસર્જિત પ્રદૂષણનું જોખમ -
તત્કાણે ઘટાડવા, થતો વસ્તીવિસ્ફોટ રોકો

વૃક્ષો ઉગાડો
અભયારણ્યો વિકસાવો
પ્રાણી-પંખીઓને બચાવો
ઈકોલોજી બેલેન્સ જાળવો
નહીં તો...
પ્રદૂષણનો અજગર વિશ્વને ગળી જશે
પર્યાવરણમાં માનવીએ કરેલ હસ્તક્ષેપ.
બુમરંગ બની કરશે વિશ્વનો સર્વનાશ
આથી જાગ્યા ત્યાંથી સવાર ગણી
માનસિક પ્રદૂષણ દૂર કરી
પર્યાવરણના રક્ષણ અંગે -
આપણી બુદ્ધિ બની જતી
સંવેદનાની ધાર તીક્ષ્ણ કરીએ

- રમેશ પટેલ

ગુજરાતનું રાજ્ય વૃક્ષ આંબો	
રાજ્ય	રાજ્ય વૃક્ષ
આંધ્રપ્રદેશ	લીમડો
બિહાર	પીપળો
ગુજરાત	આંબો
હરિયાણા	પીપળ
હિમાચલ	દેવદાર
જમ્મ-કાશ્મીર	બદામ
ઝારખંડ	સાલ
કર્ણાટક	ચંદન
કેરળ	નાળિયેર
મેઘાલય	શેવન
મહારાષ્ટ્ર	આંબો
ઓરિસ્સા	પીપળો
રાજસ્થાન	ખેજરી
ઉત્તરપ્રદેશ	અશોકવૃક્ષ

ગુજરાતમાં સર્વાધિક જોવા મળતા વૃક્ષો	
ગાંડો બાવળ	૪ કરોડ
લીમડો	૩ કરોડ
દેશી બાવળ	૨.૫૦ કરોડ
નલગીરી	૨.૧૭ કરોડ

નગરને હરિયાળું બનાવવા વૃક્ષારોપણમાં ૨૫ સ્વયંસેવકો જોડાયા : પર્યાવરણ જાગૃતિ લાવવા પ્રયાસ કલોલમાં RSSના કાર્યકરોએ ઘેર-ઘેર જઈને ૧૦૦૦ રોપાનું વાવેતર કરી નવી પહેલ શરૂ કરી

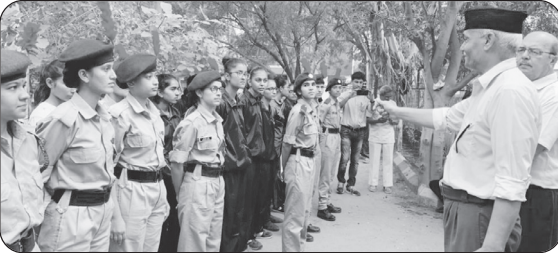
પર્યાવરણને થતાં નુકશાનની સીધી અસર ઋતુ ચક્ર ઉપર પડી હોય તેમ ડામાડોળ બની રહેલા ઋતુ ચક્ર ઉપરથી લાગી રહ્યું છે. ત્યારે પર્યાવરણને બચાવવા માટે રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સંઘ દ્વારા કલોલમાં અનોખી રીતે વૃક્ષારોપણનો કાર્યક્રમ યોજવામાં આવ્યો હતો. જેમાં રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સંઘના ૨૫ જેટલા કાર્યકરોએ ડોર ટુ ડોર ફરીને દરેકના ઘરની ખુલ્લી જગ્યામાં એક વૃક્ષના રોપાનું વાવેતર કર્યું હતું. કલોલમાં આરએસએસએ ૧૦૦૦ રોપાનું વાવેતર કરીને શહેરને હરિયાળું બનાવવાની પહેલ હાથ ધરી છે.

ગ્લોબલ વોર્મિંગની અસરને પગલે ઓઝોન પડમાં ગાબડું પડતાં સૂર્યના વિકિરણોની સીધી અસર માનવી, પશુ, પક્ષીઓ સહિતના સજીવ જીવ ઉપર પડી રહી છે. ગ્લોબલ વોર્મિંગની અસરની પાછળ છેલ્લા બે દાયકામાં એક યા બીજા બહાને વૃક્ષોનું નિકંદન કાઢી નાખવામાં આવ્યું છે. જેને પરિણામે વાતાવરણ અસંતુલિત બની જતા અસાધારણ હવામાનનો અનુભવ લોકો કરી રહ્યા છે. ત્યારે અસંતુલિત બની ગયેલા વાતાવરણને સંતુલનમાં

લાવવા માટે વૃક્ષારોપણની સાથે સાથે તેનો ઉછેર એકમાત્ર ઉપાય બાકી રહ્યો છે. ત્યારે જિલ્લાના કલોલ શહેરને હરિયાળું બનાવવા માટે રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સંઘે અભિયાન શરૂ કરીને વૃક્ષારોપણનો અનોખો કાર્યક્રમ યોજવામાં આવી રહ્યો છે. સદાય સેવાકીય પ્રવૃત્તિઓ સાથે સંકળાયેલા રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સંઘ દ્વારા લોકોમાં પર્યાવરણ પ્રત્યે જાગૃતિ આવે અને દરેક વ્યક્તિ પોતાના ઘર આંગણમાં વૃક્ષના રોપાની વાવણી કરીને તેનો ઉછેર કરે તેવી ભાવનાથી ડોર ટુ ડોર વૃક્ષારોપણનો કાર્યક્રમ યોજાયો હતો.

આરએસએસ દ્વારા કલોલના દરેકના ઘરે જઈને વૃક્ષના એક રોપાની વાવણી કરીને તેની માવજતની સાથે સાથે ઉછેરવા લોકોને અપીલ કરી હતી. સંઘ દ્વારા ઘરે ઘરે જઈને ૧૦૦૦થી વધારે વૃક્ષોના રોપાઓની વાવણી કરવામાં આવી છે. ઉપરાંત નગરજનોની માંગણીને ધ્યાનમાં રાખીને આગામી સમયમાં પણ ઘરે ઘરે જઈને વૃક્ષારોપણનો કાર્યક્રમ ચાલુ રાખવામાં આવશે. રથયાત્રા દરમિયાન સંઘ દ્વારા ૧૦૦ જેટલા રોપાઓનું વિતરણ કર્યું હતું.

મધુવન પ્રભાત શાખા (નટરાજ નગર) રાજકોટ દ્વારા વૃક્ષારોપણનો કાર્યક્રમ યોજાયો રહેવાસીઓ તેમજ આત્મીય કોલેજના એનસીસી કેડેટસ વૃક્ષારોપણમાં જોડાયા

તા. ૧૪-૦૭-૨૦૧૯ના રવિવારના રોજ, મધુવન પ્રભાત શાખા (નટરાજ નગર) રાજકોટ દ્વારા સવારે ૭ થી ૮ સુધી શાખા લાગી હતી. જેમાં પ્રાર્થનામાં ૨૯ સંખ્યા હતી.

શાખા પૂર્ણ થયા પછી વૃક્ષારોપણ કાર્યક્રમનું આયોજન કર્યું હતું. આ કાર્યક્રમમાં રવીરત્ન પાર્ક, ગોલ્ડન પાર્ક, મોમ્બાસા પાર્કના ૨૫૦ જેટલા રહેવાસી ભાઈ-બહેનોએ ઉત્સાહ પૂર્વક ભાગ લીધો. તેમજ આત્મીય કોલેજના ૧૫૦ જેટલા એનસીસી કેડેટસ (વિદ્યાર્થી ભાઈ-બહેનો)એ હર્ષોલ્લાસ સાથે ભાગ લીધો.

આ વૃક્ષારોપણ કાર્યક્રમમાં વિવિધ ૩૧ પ્રકારના આયુર્વેદિક ઔષધીના કુલ ૪૦૭ વૃક્ષો સ્વયંસેવક શ્રી ભરતભાઈ કોરટાના

માર્ગદર્શન હેઠળ વાવવામાં આવ્યા. વૃક્ષારોપણ દરમિયાન કુલ ૩૫૦ કીલો ગાયના છાણનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો તેમજ વૃક્ષોને કાયમી ધોરણે પાણી મળી રહે તે માટે પાઈપલાઈનની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે.

અર્ચની વ્યવસ્થા આજુબાજુના નિવાસીઓ દ્વારા કરવામાં આવી હતી.

રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સંઘ રાજકોટ મહાનગરના અધિકારી શ્રી મુકેશભાઈ કામદાર, શ્રી રવીભાઈ, શ્રી ગોપાલભાઈ, શ્રી ભાસ્કરભાઈ, શ્રી જગતભાઈ ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

ગૌ સેવા એ જ રાષ્ટ્ર સેવા

દેશભરની ગૌશાળાઓ પૂર્ણ ક્ષમતા સાથે ગાયો રાખવા માંગે તો પણ અમુક સંખ્યાથી વધુ ગાયો રાખવાનું સંભવ નથી

‘વિસાવદર તાલુકામાં એક મહિનાથી રાહતદરે સિતેરહજાર કિલો ઘાસનું વિતરણ કર્યું છે જે હજુ ચાલુ છે. વધુ માંગ વધતા ત્રણ નવા ડેપો શરૂ કર્યા છે. આ સમસ્યા વિષે મને અંગત રસ છે અન આ મુશ્કેલી હળવી કરવા અમે સહિયારો પુરુષાર્થ કરી એક દાખલો બેસાડવા માંગીએ છીએ. ‘આપણો તાલુકા અન્ય વિસ્તાર માટે પ્રેરણારૂપ બને તેવી પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના. આપણે હર ભારતવાસી જો મહર્ષિ દયાનંદ રચિત ગ્રંથ ‘ગો કરૂણાનિધિ’ વાંચીએ તો વેદામૃતના એ વચનોથી જરૂર વિશ્વાસ થશે કે ગૌરક્ષા કરતા દેશના કોઈ બીજા પ્રશ્નની અગત્યતા, અગ્રતા અને ગંભીરતા વધુ નથી.

ગૌશાળા અને પાંજરાપોળ દ્વારા ગાયોની સેવાનું કાર્ય અત્યંત આવશ્યક અને લાભકારી છે. ગાયની સેવા એ પ્રત્યક્ષ દેવતાની પૂજા છે. વિજ્ઞાનના આટલા આવિષ્કાર બાદ પણ આજ સુધી એવી કોઈ તકનિક વિકસિત નથી થઈ. અને નથી થઈ શકવાની સંભાવના કે, કોઈ વૈજ્ઞાનિક ઘાસચારાને અમૃત જેવા દૂધમાં પરિવર્તિત કરી શકે. જે વસ્તુ મનુષ્ય નથી ખાતો તેને ખાઈને ગાય માતા સમાન અથવા તો તેનાથી અધિક સારું દૂધ પૂર્ણ આહાર સ્વરૂપે આપે છે. માતાનું દૂધ તો કેવળ થોડા મહિના સુધી પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ ગાય તો આપણને જીવનભર દૂધ આપે છે. આથી ગાયનું સ્થાન

નથી.

ગૌપાલન અને ગૌશાળાની એક સીમા છે. તેની મર્યાદાથી અધિક ગાયો ગૌશાળા નથી રાખી શકતી. દેશભરની ગૌશાળાઓ પૂર્ણ ક્ષમતા સાથે ગાયો રાખવા માંગે તો પણ અમુક સંખ્યાથી વધુ ગાયો રાખવાનું સંભવ નથી. એક સીધીસાદી વાત છે કે જ્યાં સુધી ખેડૂતો ગાયો નહીં પાળે ત્યાં સુધી તે પૂર્ણ સુરક્ષિત તથા સંવર્ધિત ન થઈ શકે. આજે ભારતની ૭૨% જનસંખ્યા ગામડામાં રહે છે. આ ખેડૂતો શા માટે ગાયો નથી પાળતા? જવાબ સરળ છે. ડેરીવાળાઓ ફેટ પર દૂધના ભાવ ચુકવે છે. ગાયના દૂધમાં ચરબી નથી આથી તેનું દૂધ કોઈ પસંદ નથી કરતું. પણ નગરજનો એ નથી જાણતા કે ગાયના દૂધ, ઘી તથા માખણમાં જે પીળો પદાર્થ છે એ શુદ્ધ સ્વર્ણ-તત્ત્વ છે. જે માતાના દૂધ સિવાય દુનિયાના કોઈપણ પદાર્થમાં નથી મળતું. તે બુદ્ધિવર્ધક, બળવર્ધક અને સ્વાસ્થ્યવર્ધક પણ છે. આ દૂધમાંથી બનેલી છાસ અમૃતતુલ્ય છે. હિન્દુસ્થાનમાં દૂધ-દહીંની નદીઓ વહેતી એ ગાયના દૂધની વહેતી ભેંસ કે ડોબાના દૂધની નહીં. યાદ રહે કે વિદેશી નરલની જર્સી, હોસ્ટીન, ફ્રિજિયન અને ડેવિડબ્રાઉન એ ગાય જેવા પ્રાણી છે તે ગાય નથી અને તેના દૂધ પણ સત્ત્વહિન હોય છે. અસલ ભારતીય ગાયોનું દૂધ જ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. જેમાં ગીરગાય, રાઠીગાય, સાંચેરગાય,

શાહીવાલ ગાય, સિંહીગાય ઈત્યાદીનો સમાવેશ થાય છે. આ ગાયોના દૂધ ગરમ કરવાથી તેના પોષક તત્ત્વ મૂળરૂપે જ વિદ્યમાન રહે છે જ્યારે ભેંસનું દૂધ ગરમ કરવાથી તેના પોષક તત્ત્વો મરી જાય છે. થોડા સમય પહેલા જ અમેરિકાના કૃષિ વિભાગ દ્વારા એક પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું છે. 'The cow is a wonderful laboratory' (ગૌ એક અદ્ભુત રસાયણ શાળા છે.) આ પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે ‘સમસ્ત ચતુષ્પાદ જીવોમાં ગાય એક જ એવી છે કે જેનું આંતરડું ૧૮૦ ફૂટ લાંબુ હોય છે અને તેની વિશેષતા એ છે કે જે ચારો આવે છે તેનાથી જે દૂધનું નિર્માણ થાય છે એ માતાના દૂધથી પણ વધીને છે. આ ૧૮૦ ફૂટ આંતરડાના પેટાળમાં એ ઘાસ અને બીજા ખાદ્ય પદાર્થોને સમાવી લે છે. આ આંતરડાઓમાં ચાર વિભાગ હોય છે. જેમાંનાં એકને ‘ઓમાસુમ’ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. તેમાં માઈકોબ્સ અને બેક્ટેરિયા ભર્યા હોય છે. તે ઘાસના ટુકડા અને ઈતર ખાદ્ય વસ્તુઓને ઓગાળીને એસિડયુક્ત પ્રવાહી નિર્માણ કરે છે. આ પ્રવાહી બીજા ત્રણ વિભાગોમાં પહોંચીને આગળ વધતાં તેમાંથી મલાઈવાળુ દૂધ તૈયાર થાય છે. આવું દૂધ મનુષ્યોને શક્તિ, સૌંદર્ય અને કોમળતા પ્રદાન કરે છે. પણ સૌથી વિશેષતા એ મગજના તંતુઓને સમતોલ અને સ્ફૂર્તિવાળા બનાવે છે. સગર્ભા સ્ત્રીઓને મલાઈવાળુ ગાયનું દૂધ આપવામાં આવે તો જન્મનાર બાળકનું મગજ બધા જ ગુણતત્ત્વોથી સભર બને છે. જ્યારે ભેંસના દૂધના મલાઈ અને ઘી આ કરવામાં સક્ષમ નથી કેમ કે, ભેંસના દૂધમાં જુદા જ પ્રકારની

ચરબી નિર્માણ થતી હોય છે. જે લોંગ ચેઈન ફેટ તરીકે ઓળખાય છે અને આયું દૂધ પીવાથી હૃદય સાથે સંકળાયેલી ધોરી નસોમાં આ લોંગ ચેઈન ફેટ થીજી જતી હોય છે અને આ કારણે લોહી પ્રસરણનો માર્ગ અવરોધાતા હૃદય રોગનો હુમલો થાય છે.' ગાયના દૂધમાં 'કેરોટીન' નામનો પદાર્થ ભેંસના દૂધથી દસ ગણો અધિક છે. આ પદાર્થથી મનુષ્યનું યૌવન જળવાઈ રહે છે અને તે સદાબહાર દેખાય છે. આહારના રૂપમાં ગાયના દૂધનું સર્વાધિક વૈજ્ઞાનિક મહત્ત્વ સર્વત્ર સ્વીકાર કરવામાં આવ્યું છે. જે ઉપાદાનથી શરીરનું યંત્ર ચાલુ રહી શકે એ સઘળા તત્ત્વ ગાયના દૂધમાં રહેલા છે. બાળકોના ભોજન માટે ગાયનું દૂધ જ પ્રકૃતિની પહેલી દેન છે. ચરકે તેના ગ્રંથમાં માનવના સ્વાસ્થ્ય અને વિકાસ માટે ગાયનું દૂધ જ સર્વશ્રેષ્ઠ કહ્યું છે. આ પ્રકારે 'હિટીશ મેડિકલ રિસર્ચ કાઉન્સિલે' એ ઘોષિત કર્યું છે કે, 'ગાયનું વિશુદ્ધ તથા તાજુ દૂધ શરીરને હિતકર અને પોષક તત્ત્વથી ભરેલું છે અને તેમાં લાભદાયક જીવાણુ સહિત બીજા સ્વાસ્થ્યપ્રદ ઉપકરણ હોય છે. ખરેખર ગાય એ હરતું-ફરતું ઔષધાલય છે, જેને આંગણે મર્સીડીઝ મોટર પડી છે તેનાથી વધુ જેને આંગણે ગાય બાંધી છે એ સુખી છે.

આજે દેવદૂત જેવા પરદુઃખ ભંજન ડૉક્ટરો બાપડા દર્દીને પોકારીને કહે છે કે 'ઘી સ્વાસ્થ્ય માટે હાનિકારક છે અને દૂધ પણ કુદરતી રીતે લેવું તદ્દન અવૈજ્ઞાનિક માટે દૂધને 'ટોન ડાઉન' કરીને તેમાંથી ફાજલ મલાઈ કાઢી નાખીને પાછળ વધેલો સત્ત્વહિન રગડો ઢીંચવો' આ સાહેબોની ગણતરી ખરી છે, કેમ કે ગોપાલન કરતા લોકો હાથમાં પ્લાસ્ટીકના મોજા પહેર્યા વગર માખણ અને ઘી તૈયાર કરે છે આનાથી બહેતર છે કે યાંત્રિક પદ્ધતિથી તૈયાર થયું છે ચરબીયુક્ત શુદ્ધ ડાલડા ઘીનું સેવન કરવું' કહેવાય છે કે, ગાય-ભેંસના જેટલું દૂધ નથી આપતી, વાત

સીદી સાદી છે, ગૌ માતા ભૂખ્યા પેટે કેટલું દૂધ આપે?

ભારતીય સંસ્કૃતિનું મૂળ વેદ છે, આથી વિશ્વભરની સંસ્કૃતિઓમાં એ સર્વપ્રાચીન સંસ્કૃતિ છે. વિશ્વમાં કેટલી નવીન સંસ્કૃતિઓ ઉત્પન્ન થઈ સાથે કેટલા ધર્મ-મજહુબ ઉત્પન્ન થયા અને કાળના મુખમાં સમાઈ ગયા તેની કોઈ ગણતરી નથી. જ્યારે આર્ય-હિન્દુ સંસ્કૃતિ ઉપર પણ સમય-સમય પર મોટી-મોટી વિપત્તિઓ આવતી રહી અને ઉત્થાન-પતન પણ થતું રહ્યું છતાં પણ તે આજ સુધી જીવિત છે, આ રહસ્યનું કારણ એક માત્ર ગૌધન જ છે, ગૌધન આર્યોનું પ્રધાન ધન છે, વેદમાં ગાયને 'અવધ્ય' કહી છે, અર્થાત્ 'જે વધને યોગ્ય નથી' ગૌમાતા ઈશ્વરનું પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ છે તેનું પ્રમાણ છે ગાયનો સ્વાભાવિક નિષ્કામભાવ, તેના ભોજનની સાત્ત્વિકતા તથા સૌ પ્રતિ સમદૃષ્ટિ, મનુષ્ય હંમેશા તેના વાહરડાને દૂધ પીતું રોકીને તેનું દૂધ દોહી લે છે, છતાં ગૌમાતા તેના સંતાનની પરવા કર્યા વગર આપણને દૂધ આપી દે છે, તેનો મનુષ્ય તથા તેના વાહરડાં પ્રતિ સમભાવ જ નહીં પણ તે એટલી કલ્યાણકારી અને પરોપકારી છે કે તેના બચ્ચાની પણ ઉપેક્ષા કરે છે, પશુરૂપમાં શરીર ધારણ કરીને પણ તેનો સહજ સ્વભાવ એક બ્રહ્મજ્ઞાતિ તુલ્ય છે, તેના મળ-મૂત્ર પણ શાસ્ત્રોમાં પવિત્ર માનવામાં આવ્યા છે, આથી ગૌરક્ષા એ આર્યત્વની જ રક્ષા છે, આપણે ગાયની રક્ષા કરીશું તો તે આપણી રક્ષા કરશે. અનાવૃષ્ટિ કે અતિવૃષ્ટિ જેવી કુદરતી આફતો આપણી ફસલોને નષ્ટ કરી નાંખે છે અને આપણી આશાઓ પર પણ ફરી જાય છે, તો પણ જે કાંઈ બચે છે તેમાંથી ગાય આપણા માટે પૌષ્ટિક અને જીવનધારણા કરવા વાળો આહાર તૈયાર કરી દે છે. 'એ હજારો બાળકો માટે ગાય જીવનદાતા છે.' આપણે ગાયની સાદગી, તેના સૌંદર્ય અને તેની ઉપયોગિતાને

લઈને તેને પ્રેમ કરીએ છીએ. તેની કૃતજ્ઞતામાં ક્યારેય કમી નથી આવી. આપણે જાણીએ છીએ કે ગાય આપણા માટે એક મિત્રના રૂપમાં છે, જેણે કદી કોઈ અપરાધ નથી કર્યો, જે આપણી પાઈ-પાઈ ચૂકવી દે છે અને ઘરની તથા દેશની રક્ષા તો કરે છે પણ મૃત્યુ બાદ ગૌસેવા આપણી રક્ષા કરે છે. ગૌદાન સમયે બોલાતો શાસ્ત્રોક્ત મંત્ર આ પ્રમાણે છે.

'હે વૈતરણી ગૌ, મહાભયંકર યમદ્વાર પર તુ મારી પ્રતીક્ષા કરજે, હે દેવી હું વૈતરણીને પાર કરવા માંગુ છું, તને નમસ્કાર છે, આ ઉદ્દેશથી હું કૃષ્ણા વૈતરણીરૂપ ઘેનનું દાન કરું છું, આ વૈતરણી નદી લોહી અને પટ્ટની ભરેલી છે, હે માતા મને એ સુખ પૂર્વક પાર કરાવી દે જે.

ડેરીઓમાં આજે ડોબાના દૂધ જ વેચાય છે, તેનું કારણ એ છે કે તેના ભાવનાહીન સંચાલકો ગાયને આર્થિક દૃષ્ટિએ જુએ છે, ગાય પ્રત્યે તેને કશો આદર નથી હોતો, કેમ કે પશુઓને તેઓ ઉત્પાદનના સાધનરૂપે જુએ છે. દૂધ કાન્તિની એક નામી વ્યક્તિ તો ગાયને નકામી માની તેની કતલ કરવાના પક્ષમાં હતા, બીજો એક વિજ્ઞાનનો દાસ આ ક્ષેત્ર સાથે સંકળાયેલ હતો તે ભેંસનો એટલો પક્ષપાતી હતો કે વસૂકી ગયેલી ગાયોને દેશ પર બોજ ગણી કતલ કરવાનું કહી પાડાથી ખેતી કરવાનું કહેતો, તેમાં તેનો વાંક નથી કેમ કે તે ખુદ પશ્ચિમી વિચારધારાથી પ્રભાવિત હોય છે, તેનું ચાલે તો એ ભારતનું પશ્ચિમીકરણ કરતા વિદેશી નસ્લવાળા માણસોની પણ આયાત કરે, સુજ્ઞાપાઠક મિત્રો ગાય હિંદુ સંસ્કૃતિનો પ્રાણ છે એ ગંગા, ગોમતી, ગાયત્રી, ગીતા, ગૌવર્ધન અને ગોવિંદની જેમ પવિત્ર છે, ગાયોના સન્માનની ગાથાઓ આપણા ઇતિહાસમાં ભરી પડેલી છે.

ઘનશ્યામભાઈ સીતાપરા,
મો. ૯૪૨૨૫૭૭૧૭૬

राष्ट्रीय सेवा भारती

वार्षिक कार्यवृत्त २०१८-१९

राष्ट्रीय सेवा भारती-एक परिचय

राष्ट्रीय सेवा भारती आर्थिक दृष्टि से पिछड़े वर्ग, विशेष कर समाजिक न्याय एवं पहचान से वंचित वर्ग, जनजातीय एवं वनवासी समाज के विकास हेतु कार्य करने वाला गैर सरकारी संगठन है। यह नगरीय झुग्गी झोपड़ी एवं पुनर्वास बस्तियों में समाज कल्याण कार्यक्रम : निशुल्क चिकित्सा, निशुल्क शिक्षा, कौशल विकास प्रशिक्षण केन्द्रों के माध्यम से भी कार्यरत है। देश भर के ६०२ जिलों में, इससे संलग्नित ९७३ संस्थाओं द्वारा सेवा कार्य चलाए जा रहे हैं। सभी प्रान्त प्रतिनिधि संस्थाओं द्वारा चलाये जा रहे सेवा कार्यों की संख्या शिक्षा - ११६७०, स्वास्थ्य - ८५६१, सामाजिक - ९४१६, स्वावलंबन - ५९१३, कुल - ३५५६० है।

हमारा दृष्टिकोण : स्वैच्छिक संस्थाओं और समर्पित कार्यकर्ताओं के सामूहिक प्रयास द्वारा देश के पिछड़े, पीड़ित और अभावग्रस्त बंधुओं को शिक्षित, स्वावलंबी और सशक्त कर सुदृढ़ राष्ट्र तथा समरस समाज का निर्माण करना।

हमारा उद्देश्य : अपने साथ संलग्नित स्वयंसेवी संस्थाओं को राष्ट्रीय मंच प्रदान कर, सामूहिकता का भाव जागृत कर, जागरण, सहयोग, प्रशिक्षण एवं अध्ययन द्वारा उनका कौशल बढ़ाना।

हमारे मूल्य : पारदर्शिता, समर्पण, राष्ट्रीय एकता और देश के वैधानिक नियमों का अनुपालन।

हमारी टोली : १८ न्यासी, २८ प्रबन्धन समिति सदस्य, ६ क्षेत्रीय संयोजक, ९ क्षेत्रीय पालक अधिकारी, ४४ प्रान्तीय पुरुष प्रतिनिधि, ७ क्षेत्रीय महिला प्रतिनिधि, ७० प्रान्तीय महिला प्रतिनिधि, ११ विषय समितियां (विभिन्न विषयों पर), ४४ प्रान्तों में प्रान्त प्रतिनिधि संस्था जो अपने प्रान्त में कार्यरत स्वैच्छिक संस्थाओं को राष्ट्रीय सेवा भारती से संलग्न कर, नामित कार्यकर्ताओं द्वारा प्रान्त की संस्थाओं में समन्वय तथा उनके कार्य में सहयोग करती है।

न्यास मण्डल बैठक : वर्ष में ४ न्यास मंडल बैठके आयोजित की जाती है। इस वर्ष २ जुलाई २०१८ (नई दिल्ली), २२ जुलाई २०१८ (वडोदरा), २२ नवम्बर २०१८ (नई दिल्ली) एवं २४-२५ जनवरी २०१९ (भुवनेश्वर) को न्यास मण्डल बैठकें रही।

जागरण : वर्तमान सामाजिक समस्याओं, क्षेत्रीय एवं राष्ट्रीय स्तर के विषय पर लोगों को जागृत करना। संलग्नित एवं नई संस्थाओं का राज्य और राष्ट्रीय स्तर पर सम्मेलन करना, ताकि उनका उत्साह वर्धन हो और उनको राष्ट्रीय मंच प्रदान कराना। समय समय पर हिन्दी एवं अंग्रेजी में साहित्य प्रकाशित करना।

हमारा प्रकाशित साहित्य : सेवा साधना (वार्षिक) - प्रतिवर्ष किसी विशेष विषय पर जैसे स्वावलंबन, महिला सशक्तिकरण, ग्राम विकास, पर्यावरण, बाल-बालिका, सेवा में युवा, रत्न है जल आदि।

सेवा दिशा (५ वर्ष में एक बार) : सेवा संस्थाओं को उनके द्वारा संचालित सेवा प्रकल्पों के आंकड़े। सेवा दिशा-२०१९, इस वर्ष प्रकाशित हुआ। देशभर में मोबाईल एक द्वारा वृत्त-संकलन किया गया।

सेवा कुन्ज (वार्षिक) : संलग्नित संस्थाओं द्वारा संचालित सेवा प्रकल्पों की सफलता की गाथाएं।

सेवा सागर : त्रिमासिक पत्रिका।

हस्तपुस्तिकाएं : बाल कल्याण केन्द्र संचालित सम्बन्धी मार्गदर्शिका, प्रशिक्षण पर पुस्तिका, स्वयं सहायता समूह पर पुस्तिका (वैभवश्री), किशोरियों की समस्याओं और उनके निवारण सम्बन्धी पुस्तिका (समर्थ किशोरी)

सेवा परमोधर्म - प्रेरक एवं संस्कारप्रद गाथाएं।

संलग्नित संस्थाओं के वेबसाइट को राष्ट्रीय सेवा भारती के वेबसाइट और अन्य मीडिया साधनों जैसे ट्वीटर, फेसबुक, लिंकडइन, यूट्यूब, ब्लाग स्पॉट और गूगल प्लस से जोड़ा गया है।

सेवा संगम : समाज में जागरण हेतु अपने से संलग्नित एवं अन्य स्वयंसेवी संस्थाओं का राष्ट्रीय सेवा संगम ५ वर्ष में एक बार आयोजित किया जाता है। ५ वर्ष के अन्तराल में सभी प्रान्तों में प्रान्त सेवा संगम करने की योजना रहती है। इस वर्ष दक्षिण बंग, गुजरात, अवध, गोरक्ष, झारखण्ड, मेरठ, उत्तरांचल, हरियाणा, दक्षिण कर्णाटक, उत्तर कर्णाटक, दक्षिण असम एवं मणिपुर में प्रान्त सेवा संगम आयोजित किये गये। २०२० में राष्ट्रीय सेवा संगम आयोजित करने की योजना है। योजना टोली की बैठकें २० अगस्त २०१८ (बेंगलोर) तथा २२ फरवरी २०१९ (नई दिल्ली) में आयोजित हुई।

सहयोग : कार्यशालाओं का आयोजन करना, जिसमें उस प्रकल्प के संबन्धित विशेषज्ञ विषय की जानकारी देते हैं। इसका सुखद अनुभव हम विभिन्न विषयों जैसे बाल कल्याण केन्द्र, कुष्ठ निवारण केन्द्र, ग्राम विकास, स्वयं सहायता समूह, नेत्र दान आदि में कर चुके हैं। राष्ट्रीय सेवा भारती का राष्ट्रीय कौशल निगम के साथ प्रशिक्षण भागीदार के रूप में पंजीकरण हुआ है, कौशल विकास प्रशिक्षण केन्द्र प्रारम्भ करने के लिये प्रान्त स्तर पर आवश्यक कार्यवाही की जा रही है। स्वैच्छिक संस्थाओं को CSR की पूरी जानकारी दी जा रही है, ताकि वे भी औद्योगिक संस्थाओं से का CSR लाभ ले सकें।

सहयोग कार्यक्रम : राष्ट्रीय सेवा भारती द्वारा अखिल भारतीय स्तर पर किसी विषय पर कार्यशाला हर वर्ष आयोजित की जाती है। इस वर्ष चिकित्सा एवं न्यूरोथेरेपी पर ८ क्षेत्रों के ८७ कार्यकर्ताओं की कार्यशाला, १७, १८ नवम्बर को झिंझोली तथा ३ क्षेत्रों के १२३ कार्यकर्ताओं की कार्यशाला १३, १४ फरवरी २०१९ को एर्नाकुलम, केरल में आयोजित की गई।

महिला कार्य : ५-६ अक्टूबर को वृंदावन में अखिल भारतीय महिला प्रतिनिधि बैठक आयोजित की गई। प्रान्तों से ९० प्रतिनिधि उपस्थित रहे। मा. पराग अभ्यंकर जी, श्री राकेश जैन, श्रीमती चंद्रिका चौहान, श्री सुधीर कुमार, श्रीमती अमिता जैन, श्री कृष्णमूर्ति द्वारा विभिन्न विषयों पर चर्चा एवं प्रशिक्षण हुआ। समापन कार्यक्रम पर मा. सुहासराव हिरेमठजी द्वारा मार्गदर्शन किया गया।

Power Point Presentation द्वारा सेवा संस्थाओं के पदाधिकारियों और प्रकल्प प्रमुखों को हिन्दी और अंग्रेजी में प्रशिक्षण दिया जाता है। प्रशिक्षण के मुख्य विषय हैं - लेखा,

अंकेक्षण, धनसंग्रह, प्रकल्प प्रस्ताव लेखन, कार्यालय प्रबन्धन, प्रचार, मानव संसाधन, वृत्त लेखन, प्रकल्प संचालन आदि। इसके लिये एक पाठ्यक्रम तैयार किया गया है।

इस वर्ष ८ क्षेत्रों में ३०० से अधिक कार्यकर्ताओं का प्रशिक्षण हुआ। १७ से २५ दिसम्बर २०१८ तक मैसूर (कर्णाटक) में अखिल भारतीय प्रशिक्षक-प्रशिक्षण वर्ग का आयोजन हुआ, जिसमें ३० प्रान्तों से ७२ महिलाओं सहित १७४ कार्यकर्ता उपस्थित रहे।

अध्ययन : राष्ट्रीय सेवा भारती ने महिला समन्वय द्वारा प्रस्तावित महिलाओं की शैक्षिक रोजगारी संबन्धी स्थिति का खुशहाल मनःस्थिति और मानसिक स्वास्थ्य के बारे में अध्ययन करने हेतु किये गये सर्वेक्षण में भागदारी की। २९ राज्यों, पाँच केन्द्र शासित प्रदेशों के ५३३ जिलों में कुल ६३,४७३ पत्रक भरे गये, जिनमें राष्ट्रीय सेवा भारती द्वारा ४२ नगरों की संस्था सर्वाधिक रही। एक बहुत ही महत्वपूर्ण जानकारी सामने आयी कि ४४ प्रतिशत महिलायें खुश एवं आनंदित हैं और ३८ प्रतिशत महिलायें अत्यधिक आनन्दित हैं। इसमें अत्यंत विपरीत परिस्थितियों में रहने वाली महिलायें भी शामिल हैं। मा. भैया जी द्वारा अपने अनुभवों का एक पुस्तक के रूप में संकलित करने की योजना पर भी दिशा प्राप्त हुई।

संलग्नित संस्थाओं का मूल्यांकन : संस्थाओं का मूल्यांकन किया जाता है और उनके प्रकल्प तथा संस्थाओं में सुधार के रास्ते सुझाये जाते हैं। असंलग्नित स्वैच्छिक संस्थाओं को भी आगामी दिनों में संलग्नित करने की योजना है।

आपदा प्रबंधन : प्राकृतिक एवं मानव जनित आपदायें समय-समय पर समाज एवं देश पर आती रहती हैं। ऐसी स्थिति में समाज के आपदा पीड़ित लोगों को आपदा से बचाने के लिये आपदा प्रबंधन प्रशिक्षण वर्ग प्रान्त स्तर पर समय-समय पर आयोजित किये जाते हैं। सोनीपत स्थित झिंझोली एवं दिल्ली स्थित वजीराबाद में आपदा प्रबंधन प्रशिक्षण केन्द्र स्थापित करने की योजना पर कार्य प्रगति पर है। प्राकृतिक आपदा के समय हम सम्बंधित प्रान्त की प्रतिनिधि संस्था से समन्वय स्थापित कर जान माल की हानि का आकलन कर सहायता और पुनर्वास की योजना बनाकर कार्य करते हैं।

संघ स्थापना के पूर्व से ही डा. हेडगेवार द्वारा आपदा में सहयोग की भावना रही। दामोदर नदी में आई बाढ़ में

चिकित्सकों का दल लेकर गये, दवाई भोजन एवं आवश्यक सामग्री का वितरण किया। संघ स्थापना के बाद भी जब भी प्राकृतिक या मानव जनित आपदाएँ देश में आईं, संघ के स्वयंसेवकों द्वारा सहयोग किया गया, तभी आर.एस.एस. को Ready for Selfless Service के नाम से जाना गया। सेवा भारती, सेवा विभाग एवं राष्ट्रीय सेवा भारती की स्थापना के पश्चात् भी आपदाओं में सबसे पहले सहयोग पहुंचाने में सक्रिय हैं। संघ के प्रति समाज की विश्वसनीयता बढ़ी है।

इस वर्ष कई आपदायें एक साथ आईं। केरल में आई भीषण बाढ़ में ५५ लाख लोग प्रभावित हुए। ६५ हजार पुरुष, २० हजार महिला कार्यकर्ता सहयोग में लगे। बर्तन, दवाईयां, कम्बल, बिस्तर, खाद्य सामग्री तथा नगद मिलाकर लगभग १३१ करोड़ रु. का सहयोग भेजा गया।

त्रिपुरा में आई भीषण बाढ़ में डा. हेडगेवार स्मारक समिति - अगरतला द्वारा सहयोग हेतु अनुरोध आने पर छोटी टोली द्वारा तत्काल सहयोग हेतु १० लाख रु. नकद तथा ५००० स्कूल बैग, जिनपर ११,०७,०९५ रुपये व्यय हुए, अगरतला भेजे गये।

ओडिशा में तूफान के कारण आई भीषण आपदा में २१ लाख नगर सहयोग भेजा गया। विजया दशमी पर अमृतसर में सैंकड़ों लोग रेलगाडी से कट गये, सैंकड़ों कार्यकर्ता आपदा सहायता में जुटे। आपदा प्रबंधन के प्रशिक्षण हेतु एक दिन, ३ दिन एवं ७ दिन का प्रशिक्षण माडल तैयार किया गया है। वजीराबाद एवं झिंझोली में आपदा प्रबंधन प्रशिक्षण केन्द्र विकसित करने की योजना बनी है। उत्तर पूर्व, पर्वतीय तथा तटीय क्षेत्रों में आपदा प्रबंधन केन्द्र विकसित किये जा रहे हैं। Philanthrope संस्था द्वारा मोबाईल तथा एलईडी बल्बों से

उत्पन्न रेडिएशन के आने वाली आपदा के बारे में भी जागरूक किया जा रहा है।

हितचिन्तक परिवार मिलन : वर्ष भर में १ लाख रुपये या अधिक का योगदान करने वालों की सूची तैयार हुई है। इन्हे हितचिन्तक सदस्य बनाया गया है। २६ मई २०१८ को माननीय दत्तात्रेय होसबाले (सह-सरकार्यवाह) के साथ हितचिन्तक सदस्यों का परिवार मिलन कार्यक्रम कंस्टीट्यूशन क्लब, नई दिल्ली में आयोजित किया गया। ११५ लोगों की उपस्थिति रही।

श्री हनुमान मंदिर, बजीराबाद का लोकार्पण : १७ जून २०१८ को माननीय भय्या जी जोशी द्वारा स्वामी प्रकाशानन्द सेवाधाम-वजीराबाद, दिल्ली में निर्मित श्री हनुमान मंदिर का लोकार्पण किया गया। १६ जून को जगद्गुरू शंकराचार्य स्वामी राजराजेश्वराश्रम जी महाराज की रथयात्रा एवं १०८ माताओं द्वारा कलश यात्रा का आयोजन हुआ। मंदिर में श्री हनुमान जी, श्री दुर्गा जी एवं श्री शिव परिवार की स्थापना की गई है। सात ही सेवा केन्द्र का निर्माण कार्य प्रारम्भ हो चुका है। प्रशिक्षण एवं शोध केन्द्र की स्थापित करने की योजना है।

झिंझोली : जिला सोनीपत, हरियाणा में श्यामा प्रसाद मुखर्जी ट्रस्ट द्वारा लीज पर दिये परिसर का साथ दो एकड़ अतिरिक्त भूमि क्रय कर उसका नवीनीकरण एवं निर्माण प्रारम्भ हुआ है। परिसर में प्रशिक्षण, शोध केन्द्र एवं आवास व्यवस्था की योजना है।

२३ सितम्बर २०१८ को माननीय सह-सरकार्यवाह डॉ. कृष्णगोपाल जी द्वारा भारत माता मंदिर का शिलान्यास किया गया। मंदिर का निर्माण कार्य चल रहा है। संघ के

प्रशिक्षण वर्ग, संकल्प द्वारा ३०० कार्यकर्ताओं का प्रशिक्षण वर्ग, राष्ट्रीय सेवा भारती द्वारा ८ क्षेत्रों के चिकित्सा एवं न्यूरोथेरेपी के ८७ कार्यकर्ताओं की कार्यशाला आयोजित हुई। २०० लोगों के आवास हेतु व्यवस्था है।

कार्यालय निर्माण : कार्यालय भूमिगत तल क्रय कर उसमें स्थानांतरित किया गया है। जिसमें कार्यालय की गतिविधियां, लेखा विभाग तथा विचार गोष्ठी हेतु व्यवस्था रहेगी। प्रथम तल कार्यालय की गतिविधियों हेतु क्रय किया गया है। जिसमें CSR, Skill, महिला कार्य तथा युवा समिति की गतिविधियों हेतु व्यवस्था रहेगी। पार्किंग तल पर दो कक्ष निर्माण कर कर्मचारियों के आवास एवं भंडार की व्यवस्था की गई है। चतुर्थ तल पर प्रचारकों तथा अतिथियों हेतु आवास रहेगा। पंचम तल पर विशा कक्ष, जिसमें २०० कार्यकर्ताओं की बैठक हो सके तथा दो आवास कक्ष निर्मित हुए हैं, जिनमें महिला न्यासियों हेतु आवास व्यवस्था रहेगी।

आइये चिंतन करें...

किसान मित्रों, वृक्ष प्रकृति के सहअस्तित्व के घटकों में महत्त्वपूर्ण घटक है। हमारे प्राचीन ग्रंथों जैसे मत्स्यपुराण में इसकी महत्ता निम्न श्लोक में वर्णित है -

दशकूपसमा वापी, दशवापी समोहदः ।

दशहृदसमःपुत्रो, दश पुत्र समोदुमः ॥

दस कुंओ के बराबर एक पोखर है, दस पोखर एक झील के बराबर। दस झील का महत्त्व एक पुत्र के बराबर है, दस पुत्र एक वृक्ष के बराबर।

इस तरह अथर्ववेद के पृथ्वीसुक्त में कहा गया कि वृक्ष और वनस्पति, मनुष्यों की तरह ही पृथ्वी पुत्र हैं। हमारे देश में वृक्षों की पूजा प्राचीनकाल से की जा रही है। नीम, बरगद, पीपल आदि वृक्षों का अपना एक महत्त्व है। हरियाली अभावस्या पर्व वास्तव में वृक्षारोपण का ही एक त्यौहार है। अन्य ग्रंथों जैसे बाइबल के अनुसार परमेश्वर के द्वारा पैदा किये गये वृक्ष, झाड़ियाँ और घास, फल तथा बीज प्रदान करते हैं, ये मानव समुदाय के शुभ हैं। कुरान में कई पेड़-पौधों जैसे खजूर, जैतून, अंगूर, अनार, अंजीर, बेरी, पीलू, महेंदी, बबूल, तुलसी का वर्णन आता है।

महात्मा बुद्ध के जीवन में जन्म, ज्ञान प्राप्ति, समाधी की घटनायें साल, पीपल व जामुन वृक्षों की छाया में ही घटीं।

महावीर स्वामी को साल वृक्ष के नीचे कैवल्य ज्ञान प्राप्त हुआ है। सिक्ख समाज में धारणा है कि गुरु के नाम पर रोपित वृक्ष व बाग लोकमंगल करने वाले होते हैं। पारिजात वृक्ष का उल्लेख गुरुग्रन्थ साहिब में भी किया गया है। मध्यप्रदेश के निमाड़ क्षेत्र के नाम का अर्थ ही नीम की आड़ है। यहाँ पर अनेक ग्रामों में त्रिवेणी (नीम, बड़, पीपल का एकत्र) लगाने की प्रथा है।

इस सब के पीछे एक ही तर्क/विज्ञान है कि वृक्ष मानव जाति के अस्तित्व की रक्षा निःस्वार्थ रूप से करते हैं।

ग्रामीण भारत के हरित माधुर्य को लौटाने के लिये मुख्य सुझाव :

मेड़ (बाड़) खेती को बढ़ावा देकर : मेड़ खेती वह पद्धति है जिसमें खेत की मेड़ों पर बहुउपयोगी लाभकारी वृक्ष, झाड़ियों को लगाया जाता है।

इसके निम्नलिखित लाभ हैं -

- खेत की सूक्ष्म जलवायु सुधरेगी।
- भूमिगत कीट जैसे दीमक एवं अन्य कीट रोगों का प्रकोप कम होगा।
- वृक्षों की जड़ों के कारण मिट्टी का कटाव नहीं होगा।
- भूमि में जीवांश पदार्थ बढ़ने से जल धारण क्षमता बढ़ेगी।
- वायुरोधक के रूप में होने से इससे गर्म एवं ठंडी हवा, आंधी/तूफान से खेत की सुरक्षा होगी। आंधी तूफान की स्थिति में फसलें आड़ी पड़ने की समस्या कम होगी। जल का बाष्पीकरण भी कम होगा।
- इससे खेत में केंचुएँ, सूक्ष्म जीवों व अन्य मित्र जीवों की संख्या बढ़ेगी, भूमि उर्वरता बढ़ेगी।
- खेत में मित्र पक्षियों का संरक्षण होगा।
- प्रति एकड़ खेत की मेड़ पर लाभकारी वृक्षों/झाड़ियों का संयोजन कर १०-१५ हजार रूपये तक वार्षिक लाभ कमाया जा सकता है।
- चारा, ईंधन, इमारती लकड़ी आदि पूर्ति की जा सकती है।
- वृक्षों की गहरी जड़े गहराई से पोषक तत्त्वों को ऊपर लगाकर पौधों को पोषण प्रदान करती हैं।
- केवल मेड़ पर झाड़ियाँ लगाकर फसलों का उत्पादन १५ से २० प्रतिशत तक बढ़ाया जा सकता है।

सेवा गतिविधियाँ

- लगभग २५ देशों में कार्यकर्ता सेवा इंटरनेशनल व अन्य स्थानीय संस्थाओं के माध्यम से विभिन्न प्रकार के सेवा कार्य चलते हैं जिसमें अन्नदान, मंदिर/बगीचा सफाई, आवश्यक शैक्षिक तथा रुग्णोपयोगी साहित्य का वितरण, रक्तदान जैसे कार्यक्रम होते हैं।
- सेवा यु एस ए ३७ शहरों में कार्यरत है। पिछले वर्ष हार्वे तूफान में ध्वस्त घरों में से टेक्सास के ब्राजोरिआ कांड्टी के रोषाआरा गांव के ३५ घरों (१५४ लोग) की नवरचना के लिए उसे अमेरिकन रेड क्रॉस द्वारा ५,००,००० डालर की सहायता मिली है।
- सेवा यु के मुख्य रूप से विकलांगों हेतु सेवा प्रकल्प सहायता में कार्यरत है। पिछले वर्ष हुए प्रकल्पों में लातूर में सेरेब्रल पाल्सी बालकों हेतु रुग्णालय तथा नेपाल में नुवाकोट में अनाथ बालकों हेतु छात्रावास शामिल है।
- श्रीलंका के उत्तरी क्षेत्र में बाढ़ग्रस्त दो गावों में सेवा इंटरनेशनल द्वारा सहायता दी गई।
- पिछले कुछ वर्षों से मलेशिया में कई मंदिरों के आसपास थाईपुसम उत्सव के समय असामाजिक गतिविधियां बढ़ रही थी। इस उत्सव में ३० लाख से अधिक भक्त सम्मिलित होते हैं। २०१४ से एच एस एस मलेशिया ने सभी हिन्दू संस्था तथा मंदिरों को साथ लेकर थाईपुसम टास्क फोर्स TTF का गठन किया (जो अब हिन्दू टास्क फोर्स HTF बन गया है), तब से ऐसी हरकतें कम हो रही हैं। इस वर्ष पुलिस के अनुसार कोई अपराधिक गतिविधि नहीं हुई।
- वर्ष में एक बार कई देशों में स्वयंसेवकों में सेवा की भावना तथा व्यवहार प्रकट हो इस हेतु 'सेवा दिवस' का आयोजन किया जाता है। यु के में इसके आयोजन में रक्त, अवयव तथा स्टेम पेशीयों के दान हेतु कार्यक्रम आयोजित हुआ। म्यांमार में ७०० स्वयंसेवकों ने मंदिर, रुग्णालय तथा शवदाह केंद्र सफाई के कार्यक्रम किये। ऐसे कार्यक्रम नोर्वे, जर्मनी, कनाडा, मलेशिया तथा अन्य देशों में भी संपन्न हुए।
- सेवा इंटरनेशनल द्वारा दिल्ली में ६-८ दिसम्बर को अंतर्राष्ट्रीय सेवा बैठक में १४ देशों से ५० प्रतिनिधि उपस्थित रहे।
- सेवा इंटरनेशनल के ६ डॉक्टरों ने प्रयाग कुम्भ मेले में चिकित्सा सेवा प्रदान की।

बोध कथा

समाजकार्यनो पुरस्कार नहीं

आधुनिक कन्नड साहित्यना विद्वान स्व. डी. वी. गुंडप्पा अेक प्रसिद्ध समाजसेवक अने प्रभर पत्रकार हुता. तत्कालीन मैसूर राज्थनी रीति-नीतिनी मोटी निर्भीक आलोचनना पोतानी पत्रिकांमां कर्था करता हुता. अनेक वभत मैसूर सरकारना दीवान श्री विश्वेश्वरैयाळ् अेमनी पासे अनेक विषयो उपर लेभ तथा सरकारी पत्र तैयार करावता हुता. सरकार तरङ्थी गुंडप्पाळ्जे आभार पत्र तथा पुरस्कारना स्वरूपे येक पाण् मणतो हुतो.

साधारण् गरीब परिवारमां ज्वन वित्ताववावाणा गुंडप्पाळ् समाजकार्य माटे पुरस्कार लेवानो सदाय विरोध करता हुता. परंतु सरकारना वधु पडता आग्रहना कारण् तेमण्जे स्वीकार तो कर्थो परंतु बेन्कमां वटाववाना बढले तेओ अेक झार्थलमां राभी मुकता हुता. तेमना मृत्यु पछी अेमना परिवारज्जानो अेमनी पथारी नीयेथी ज्जुना कागलो इंङ्गोसती वभते ते बधा ज्जुना येको मण्था.

सेवा शिक्षण प्रमुख के कार्य

सभी स्वयंसेवकों में सेवा भाव जागृत करना और उनको सेवाकार्य करने हेतु प्रेरित करना, प्रशिक्षण देना और सेवा कार्यों से जोड़ना ।

(आधार - 'सेवा - रीति - नीति - कार्यपद्धति - कार्यक्रम')

(१) उसके लिये ४ अपेक्षाएँ

अ. साप्ताहिक सेवा दिन -

तरुण और प्रौढ स्वयंसेवकों को शाखा में दिन निश्चित करते हुए प्रति सप्ताह उस दिन - शाखा के कार्यक्रम में सेवा गीत, सुभाषित, अमृतवचन का अभ्यास करना (१० से १५ मिनट) अन्य १५-२० मिनट में ४ सप्ताह में उस दिन चार कार्यक्रम करना ।

१. सेवा कार्य - प्रकल्प का परिचय देना ।

२. सेवा कथा बताना ।

३. महापुरुषों - साध्वियों के जीवन के सेवा संस्मरण बताना ।

४. सेवा विषय पर चर्चा करना ।

आ. सेवा बस्ती सम्पर्क -

शाखा के बाद अपनी सुविधा के समय में शाखा क्षेत्र की किसी एक सेवा बस्ती में (न्यूनतम सप्ताह में एक दिन) सम्पर्क करना । वहाँ की कमियाँ/आवश्यकताओं को देखना और उनकी पूर्ति हेतु आवश्यक सेवा के उपक्रम/कार्य करना ।

इ. दृश्यानुभूति हेतु सेवापर्यटन -

शाखा क्षेत्र के स्वयंसेवक और हितैषि लोगों को सपरिवार ले जाकर (न्यूनतम वर्ष में एक बार) सेवा प्रकल्प का दर्शन कराना ।

ई. श्रवणानुभूति -

वर्ष में न्यूनतम दो बार स्वयंसेवकों के सपरिवार मिलन, (शरद पूर्णिमा, दीपावली आदि) में प्रत्यक्ष सेवाप्रकल्प चलाने वाले कार्यकर्ता (पुरुष या महिला) को आमंत्रित कर 'सेवा प्रकल्प की जानकारी देना, सी.डी. दिखाना ।'

(२) सेवा प्रशिक्षण वर्ग चलाना -

व्यवसायी स्वयंसेवक तथा महाविद्यालयीन तरुणों के लिये सेवा प्रशिक्षण वर्ग करना । इसमें - पाठदान केन्द्र, अभ्यासिका, झोला पुस्तकालय, भजन मंडली, संस्कार केन्द्र, रुग्णालय संपर्क आदि विषयों का प्रशिक्षण देना । सेवाबस्ती दर्शन तथा सर्वेक्षण

का प्रशिक्षण और प्रत्यक्ष सर्वेक्षण करवाना ।

(३) सेवा उपक्रम -

सेवा बस्ती में वहाँ की आवश्यकताओं की पूर्ति हेतु और सामान्य बस्ती में सेवा में सहयोग की दृष्टि से उपक्रम करना । जैसे - रक्तदान शिबीर, सेवा निधी संकलन, रुग्णालय सम्पर्क आदि ।

(४) सेवा सप्ताह/पखवाडा/मास -

न्यूनतम सभी जिला केन्द्र तथा तहसिल केन्द्र में वर्ष में एक बार यह कार्यक्रम सफल करना । विस्तृत जानकारी के लिये 'सेवा विभाग रीति-नीति, कार्यपद्धति, कार्यक्रम' इस पुस्तक का उपयोग करे ।

(५) सेवा समन्वय -

१. प्रान्त में / जिला केन्द्र में - संघ की योजना से कार्य करने वाली प्रांतिय - जिला स्तरिय सेवासंस्था - मातृसंघटनाओं के प्रमुख कार्यकर्ताओं से संपर्क रखना । वर्ष में न्यूनतम एक बार 'सेवा समन्वय बैठक' करना । उसमें असंपर्कित क्षेत्रों में कार्य प्रारंभ करने की योजना तथा क्रियान्वयन करना ।

२. स्वयं की योजना से / प्रेरणा से सेवाकार्य करनेवाले सभी संस्थाओं से संपर्क रखना । न्यूनतम वर्ष में एक बार उनके प्रमुख कार्यकर्ताओं की बैठक करना ।

३. ५ वर्षों में एकेक वर्ष प्रान्त स्तर पर (१) सेवा संगम (२) गो-सेवा संगम (३) ग्रामविकास (४) हिन्दु अध्यात्मिक सेवा मेला (Hindu Spiritual Service Fair) संपन्न करना । ५ वे वर्ष 'राष्ट्रीय सेवा संगम' होता है ।

मातृ संघटन :

(१) विश्व हिंदु परिषद (२) वनवासी कल्याण आश्रम

(३) विद्याभारती (४) भारत विकास परिषद

(५) आरोग्य भारती (६) सक्षम

(७) राष्ट्र सेविका समिति

(८) नेशनल मेडिकोज ओर्गेनाइजेशन (N.M.O.)

(९) राष्ट्रीय सेवा भारती

(१०) दीनदयाल शोध संस्था (D.R.I.)

सक्षम : दशकपूर्ति प्रवास

श्री शिरीष दारव्हेकर

राष्ट्रीय कार्यकारिणी सदस्य, अनुसंधान संयोजक, काम्बा राष्ट्रीय समिति सदस्य

संगठन का विस्तार अब देश के सभी प्रांतों के लगभग ३०० जिलों में हो गया है। समाज के विभिन्न क्षेत्रों से सेवानिवृत्त कार्यकर्ता, गृहणियाँ, विभिन्न व्यवसायी, इत्यादि के साथ विभिन्न श्रेणी के दिव्यांग बंधुगण सक्षम के कार्य में सक्रिय रूप से सहभागी होने लगे।

ऐसा सामान्यतः नहीं होता कि किसी संस्था का इतिहास उसकी स्थापना के पहले से प्रारंभ होता हो। सक्षम (समदृष्टि क्षमता विकास एवं अनुसंधान मंडल) यह संस्था इस विषय में अपवाद कही जा सकती है।

सक्षम के कार्य का, या यूँ कहें कि विभिन्न प्रकल्पों का, इतिहास प्रारंभ होता है फरवरी १९९५ से अर्थात् परम पूजनीय श्री गुरुजी (उपाख्य माधवराव सदाशिवराव गोलवलकर), द्वितीय सरसंघचालक राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघ, की जयंती के उपलक्ष्य में नागपुर में स्थापित प्रकल्प माधव नेत्रपेढी से; संघ के वरिष्ठ पदाधिकारियों व स्वयंसेवकों द्वारा प. पू. गुरुजी की स्मृति में यह प्रकल्प प्रारंभ कर समाज में नेत्रदान जनजागरण, मरणोपरांत नेत्रदान, नेत्र प्रत्यारोपण इत्यादि सेवा कार्य प्रारंभ किए गए। यहाँ उल्लेखनीय हैं कि इस महान कार्य के लिए डॉ. दत्तात्रेय इन्दोलीकर जी ने अपना निवासी मकान उपलब्ध कराया। इसी भवन में सक्षम की नींव रखी गई।

आज नागपुर में सक्षम की पहचान दरअसल माधव नेत्रपेढी के नाम से ही की जाती है। नेत्र बैंक के कार्यानुभव के कारण ही बाद में कोर्निया अंधत्व मुक्त भारत अभियान (काम्बा) जैसा महत्वाकांक्षी

उपक्रम संगठन द्वारा प्रारंभ किया गया।

अखिल भारतीय दृष्टिहीन कल्याण संघ

वर्ष १९९७ में संघ के स्वयंसेवकों द्वारा समग्र देश में दृष्टिबाधितों की सेवा के उद्देश्य से समर्पित कार्यकारिणी सदस्यों के प्रयासों से देश में कई जिलों में संगठन की कार्य विस्तार हुआ। पालक्काड केरल में कृष्णज्योति अगरबत्ती निर्माण केन्द्र व दृष्टि बाधित विद्यार्थियों के लिए छात्रावास, कालडी में दृष्टिबाधित महिलाओं के लिए छात्रावास, नागपुर में दृष्टि बाधितों के लिए ऑडियो कैसेट लाइब्रेरी, इत्यादि प्रकल्प प्रारंभ हुए। नागपुर का माधव नेत्रपेढी प्रकल्प अ. भा. दृ. क. संघ द्वारा अंगीकृत किया गया। भारत के कई प्रांतों में नेत्र बैंक की श्रृंखला स्थापित करने के उद्देश्य से १०० नेत्र बैंक स्थापित करने का संकल्प किया गया।

‘सक्षम’ का उदय

अल्पकाल में अखिल भारतीय दृष्टिहीन कल्याण संघ द्वारा संचालित सेवा कार्य की गति देखते हुए कई मान्यवरों द्वारा सुझाव दिया गया कि क्यों न सभी प्रकार के दिव्यांगों की सेवार्थ सारे देश में कार्य किया जाए? साथ ही कुछ सुझावों के अनुसार ‘दृष्टिहीन’ यह शब्द भी नकारात्मक लगता है अतः संगठन के नाम में कुछ सकारात्मक परिवर्तन भी आवश्यक था। संघ जैसे वैश्विक संगठन के देश भर में विस्तार का आधार ध्यान में रखते हुए दिव्यांगों के सेवार्थ देशव्यापी कार्य का संकल्प लेकर दिनांक २० जून २००८ को ‘समदृष्टि क्षमता विकास एवं अनुसंधान मंडल (सक्षम)’ की स्थापना

की गई। भारत के विभिन्न प्रांतों का प्रतिनिधित्व करते हुए कार्यकारिणी सभासदों से परिपूर्ण सक्षम का कार्य प्रारंभ हुआ।

धीरे-धीरे समर्पित कार्यकर्ता जुड़ते गए और दिव्यांगों की जरूरतों के अनुसार प्रकल्प भी खड़े होते गए। स्थान की कमी महसूस होने लगी। सारा कार्य प्रताप नगर नागपुर स्थित डॉ. इंदोलीकर जी द्वारा दिये गए मकान में किया जा रहा था। संगठन का पंजीकृत कार्यालय श्री अविनाशजी संगवई का निवास स्थान तय किया गया था। बाद में इसे बदल कर १६, देवदत्त भवन, प्रताप नगर, नागपुर ४४००२२ किया गया जहाँ माधव नेत्रपेढी है। सक्षम के मुख्यालय की आवश्यकता को देखते हुए, माधव नेत्रपेढी की स्थापना से निरंतर सेवा समर्पित रहे डॉ. अविनाशचंद्र अग्निहोत्री (जो तत्कालीन राष्ट्रीय महामंत्री थे) द्वारा अपने रविंद्र नगर स्थित रिहायशी निवास की ऊपरी मंजिल सक्षम के अखिल भारतीय कार्यालय हेतु उपयोग में लाने हेतु प्रदान की। संगठन का विस्तार अब देश के सभी प्रांतों के लगभग ३०० जिलों में हो गया है। समाज के विभिन्न क्षेत्रों से सेवानिवृत्त कार्यकर्ता, गृहणियाँ, विभिन्न व्यवसायी, इत्यादि के साथ विभिन्न श्रेणी के दिव्यांग बंधुगण सक्षम के कार्य में सक्रिय रूप से सहभागी होने लगे।

नागपुर में माधव नेत्रपेढी के अतिरिक्त दृष्टिबाधित विद्यार्थियों के लिए ऑडियो बुक्स लायब्रेरी, ब्रेल ग्रंथ निर्मित, ई-बुक्स निर्मित, अब्रार, अल्पदृष्टि सेवा, बच्चों की आंखों का तिरछापन के उपचार हेतु, सुदर्शन-समदृष्टि प्रकल्प, दिव्यांग रोजगार व स्वयंरोजगार प्रकल्प, दिव्यांगों सहायता केन्द्र इत्यादि प्रकल्प दिव्यांगों की सेवा में प्रारंभ किए गए जिनसे लोग लाभान्वित हो रहे हैं। दि ब्लाईड रिलीफ असोसिएशन नागपुर के साथ सक्षम द्वारा एक नया प्रकल्प माधव नेत्रालय नेत्र संस्थान एवं अनुसंधान केन्द्र हाल ही में प्रारंभ किया गया है। माधव नेत्रालय को एक अलग सेवा संस्था के रूप में पंजीकृत कर यह अंतर्राष्ट्रीय स्तर का नेत्र चिकित्सालय अब नागपुर में कार्यरत है।

नागपुर के अलावा केरल में कृष्णज्योति अगरबत्ती निर्माण, दृष्टिबाधित महिला आवास, मातृज्योति छात्रावास व विद्यालय के अलावा गोवा में सुदर्शन-समदृष्टि, ब्रेल ग्रंथ निर्मित, दिल्ली, अंबाला, कोल्हापुर, अकोला, बंगलुरु आदि शहरों में दृष्टिबाधित विद्यार्थियों के लिए ऑडियो ग्रंथ निर्मित, सक्षम के विभिन्न प्रकल्पों की गतिविधि के अतिरिक्त कई कार्यक्रम व उपक्रमों के साथ काम्बा (कॉनिया अंधत्व मुक्त भारत अभियान) इस महत्वाकांक्षी उपक्रम के माध्यम से सक्षम अब तेजी से विस्तारित हो रहा है।

संगठन के कन्याकुमारी अधिवेशन में कार्य को एक वैज्ञानिक

सक्षम - गीत

पूर्ण समावेशी भारत का सपना हमें सजाना है,
सक्षम भारत समर्थ भारत यह अभियान चलाना है ॥
भाव दृष्टि-बाधा से लड़ने का जो मन में आया है,
उससे प्रेरित होकर ही कांबा अभियान चलाया है ॥
शुचि परम्परा नेत्र-दान को मिलकर हमें बनाना है,
सक्षम भारत समर्थ भारत यह अभियान चलाना है ॥
दिव्यांगों के स्वावलंब को हमने लक्ष्य बनाया है,
विविध प्रकोष्ठों की रचना कर नव स्वरूप विकसाया है ॥
जिले-जिले में हमको मिलकर सेवा-केन्द्र चलाना है,
सक्षम भारत समर्थ भारत यह अभियान चलाना है ॥
सदा यहाँ दिव्यांग अरुण ने रवि को मार्ग दिखाया है,
वेद-ऋचाओं के रहस्य को दीर्घतमा ने पाया है ॥
स्टीफन हॉकिंग की प्रतिभा का जग ने लोहा माना है,
सक्षम भारत समर्थ भारत यह अभियान चलाना है ॥
हम विकास की इस यात्रा में अपना स्थान बनाएंगे,
राष्ट्र-देव की उपासना में मिलकर दीप जलाएंगे ॥
पुनः परम वैभव तक भारत माता को पहुँचाना है,
सक्षम भारत समर्थ भारत यह अभियान चलाना है ॥

व तर्कपूर्ण दिशा देने के लिए क्षमता विकास प्रकोष्ठ की संकल्पना को कार्यान्वित करने का प्रस्ताव स्वीकृत किया गया। तदनुसार दृष्टिबाधित, श्रवणबाधित, अस्थिबाधित, कुष्ठबाधित व बुद्धिबाधित प्रकोष्ठ देश, प्रान्त और जिला इकाइयों तक प्रारंभ कर उन विषयों पर केन्द्रित गतिविधि प्रारंभ करने पर ध्यान केन्द्रित किया गया।

नई दिल्ली (दृष्टिबाधित), जबलपुर में धीमहि नाम से (बुद्धिबाधित), पुणे में प्रणव नाम से (श्रवणबाधित), चैन्नई में (कुष्ठबाधित) इत्यादि प्रकोष्ठवार राष्ट्रीय कार्यशालाओं का आयोजन कर संगठन ने सारे देश में दिव्यांग क्षेत्र को एक नई दिशा दी।

‘सेवा के यज्ञकुंड में समिधा जो जलती है,

- उस पवित्र समर्पण से ही संस्था चलती है !’

दशकपूर्ति का पुनरावलोकन करते हुए हमे सदैव स्मरण रहता है हमारे उन कार्यकर्ताओं का जिन्होंने सेवा कार्य करते हुए अपने प्राण भी समर्पित कर दिए।

‘कार्यकर्ता माध्यम है, ईश्वर का हाथ है,

कोई दिव्यांग नहीं जब ‘सक्षम’ का साथ है !’

સ્ત્રીઓની સમસ્યા : શ્વેતપ્રદર

વૈદ્ય જહાનવીબેન ભટ્ટ, મો. ૯૪૨૮૫૯૮૦૯૮

આજે આપણે સ્ત્રીઓને મૂંઝવણમાં મૂકી દેનાર બે રોગો વિશે વાત કરવાનાં છીએ. જેમાના એક રોગમાં સ્ત્રીના શરીરમાંથી યોનિ મારફતે સફેદ પાણીનો પુષ્કળ પ્રમાણમાં સ્રાવ થયા કરે છે. જેથી સ્ત્રીનું શરીર નબળું પડી જાય છે. તેને પેટ અને કમરમાં દુઃખાવા જેવી સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે. આ રોગને આયુર્વેદમાં 'શ્વેતપ્રદર' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. તે જ રીતે યોનિ મારફતે જ્યારે વધારે પ્રમાણમાં રક્તનો સ્રાવ થાય ત્યારે તેને 'રક્તપ્રદર' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. વધારે પ્રમાણમાં શરીરમાંથી રક્ત ઓછું થઈ જવાથી સ્ત્રીઓ એનિમિયા-પાંડુરોગ, અશક્તિ વગેરેનો ભોગ બની શકે છે.

સ્ત્રીનાં શરીરને કૃશ કરી નાખનાર આ રોગોનો જો શરૂઆતથી જ યોગ્ય ઉપચાર શરૂ કરી દીધો હોય તો સામાન્ય ઘરગથ્થુ ઉપચારોથી જ આ રોગ મટી શકે છે. પરંતુ જો તે જૂનો થાય તો ગંભીરરૂપ ધારણ કરી કેન્સર જેવા રોગનું કારણ બને છે. શરૂઆતમાં નીચે બતાવેલાં ઉપાયોમાંથી જે સરળ લાગે તે ૨ થી ૩ ઉપાયો સાથે કરવાથી ત્વરિત પરિણામ મેળવી શકાય છે.

જેમાં નીચે મુજબના ઉપાયો હું સૂચવું છું - જેમાં

(૧) નાગકેસરને ૨ થી ૩ ગ્રામની માત્રામાં છાશ સાથે લેવું તથા ખોરાકમાં

'છાશ-ભાત' લેવાં.

(૨) લોહ ચૂર્ણ ૧ ચમચી અને સાકર ૧ ચમચી માત્રામાં લઈ ચોખાના ઓસામાણમાં મેળવી લેવું.

(૩) કેરીની ગોટલીનું ચૂર્ણ પા-પા તોલો પ્રમાણમાં દિવસમાં ત્રણવાર લેવું.

(૪) જીરું અને સાકર સમભાગ ચૂર્ણ કરી ૧ તોલો ચોખાના ધોવાણમાં પીવાથી રક્તપ્રદર અને શ્વેતપ્રદર બંને મટે છે. અને ગર્ભનાં દોષોનું પણ નિવારણ થાય છે.

- શતાવરી ચૂર્ણ દૂધમાં ૧ - ૧ ચમચી સવાર-સાંજ લેવું.
- આમળાનું ચૂર્ણ ૧ - ૧ ચમચી સવાર-સાંજ લેવું.
- જેઠીમધ ૫ ગ્રામ, સાકર ૧૦ ગ્રામને ચોખાના ઓસામાણ સાથે લેવું.
- ૬ ગ્રામ નાગકેસરનું ચૂર્ણ માખણ અને સાકરમાં નિયમિત રીતે લેવાથી પણ આ રોગમાં ખૂબ ફાયદો થાય છે.
- ઊંબરના ફળનું ચૂર્ણ માખણ સાથે ૧ - ૧ ચમચી આપવું.
- વડની લીલી છાલ ૬ ગ્રામ મધ સાથે સવાર-સાંજ આપવી.
- તાંદળજાની ભાજીના મૂળનો રસ અડધો-અડધો તોલો અને જેઠીમધનું ચૂર્ણ પોણેતોલો મધ સાથે લેવાથી બધી જ જાતના પ્રદરરોગ મટે છે.
- રક્તપ્રદર માટે વડની વડવાઈનું ચૂર્ણ સાકર અને દૂધ સાથે લેવું તેનાથી ગમે

તેવો પ્રદર હોય તો પણ તેમાં ફાયદો થાય છે.

- આંખાની છાલનું ચૂર્ણ પાણી સાથે લેવું અથવા છાલ પલાળી પીવાથી રક્તપ્રદર મટે છે.
- કમળકાકડી ૬ ગ્રામ માત્રામાં લઈ સાકર સાથે દૂધ અને પાણીમાં તેની ખીર બનાવી ખાવાથી પ્રદરરોગમાં ખૂબ જ અસરકારક ફાયદો થાય છે.
- દરેક પ્રકારનાં પ્રદર રોગમાં ઈસબગુલ અને સાંકર પાણીમાં ભીંજવી રાખી પછી તે લેવું.
- જાંબુડી અથવા દાડમડીની છાલનો ઉકાળો પણ પ્રદરમાં શ્રેષ્ઠ અસરકારક સાબિત થયેલ છે.
- શ્વેતપ્રદરમાં રસવંતીને ચોખાનાં ધોવાણ સાથે દરરોજ સવારે લેવી જેથી ઘણો જ ફાયદો જણાશે.
- અડધો તોલો ત્રિફળાનું ચૂર્ણ વહેલી સવારે લેવું.
- રાજગરાની ભાજીનો રસ, ખાંડ ભેળવી કે સાકર નાખી ૨૫ થી ૩૦ ગ્રામ પ્રમાણમાં લેવો. જે દરેક પ્રકારના પ્રદર ઉપર અસરકારક છે.
- બહુફળીનું ચૂર્ણ સાકર સાથે ૧ - ૧ તોલો દૂધ સાથે સવાર-સાંજ લેવું. સમભાગ પ્રદરરોગની આ ઉત્તમ દવા છે.
- પ્રદર રોગમાં કાંસકીનું મૂળ ગાયના દૂધમાં ઉકાળીને લેવાથી ઘણો જ ફાયદો થાય છે.
- ગળો ચૂર્ણ ૧ - ૧ ચમચી મધ સાથે લેવાથી બંને પ્રદરમાં અસરકારક છે.
- આમળાનો રસ સાકર સાથે લેવો તેમજ અજમો અને લોહચૂર્ણ મદ સાથે લેવું.

- આમળાનું ચૂર્ણ કેળા સાથે લેવાથી પણ શ્વેતપ્રદરની સમસ્યા મટી શકે છે.
- સાલમ મૂસળી, ઘોળી મૂસળી અને શતાવરીનું સમાન ભાગ ચૂર્ણ કરીને તેમાંથી ૧-૧ ચમચી ચૂર્ણ ૨૦૦ ગ્રામ દૂધમાં સાકર સાથે ઉકાળીને બે વાર પીવું.
- લાલ જાસુદના ફૂલ અને સાકર કશ કરી તેમાં લીંબુ નીચોવી રાખો તેમાંથી ૧ - ૧ ચમચી ત્રણવાર ગુલકંદની જેમ ખાવું. જેથી પ્રદરરોગમાં ખૂબ જ ફાયદો જણાશે.
- કેવડાનાં મૂળનાં રસમાં સાકર મેળવીને પીવું.
- માયાફળ ૪ નંગ, ઘાવડીના ફૂલ, રસવંતી, વાંસકપૂર ૧૦ - ૧૦ ગ્રામ લઈ ચૂર્ણ કરી રાખવું. આ ચૂર્ણમાંથી ૧ - ૧ ચમચી ચૂર્ણ ચોખાના ઓસામણમાં સવાર-સાંજ લેવું. જો પ્રદરનું પ્રમાણ વધારે હોય તો ચાર-ચાર કલાકનાં અંતરે પણ આ ચૂર્ણ લઈ શકાય છે.

આયુર્વેદિક દોહા

- દહીં મથે માખન મિલે, કેસર સંગ મિલાય, હોંઠો પર લેપિત કરે, રંગ ગુલાબી આય...
- બહતી યદિ જો નાક હો, બહુત બુરા હો હાલ, યુકેલિપ્ટિસ તેલ લેં, સૂંઘે ડાલ રુમાલ...
- અજવાઈન કો પીસીયે, ગાઢા લેપ લગાય, ચર્મ રોગ સબ દૂર હો, તન કંચન બન જાય...
- અજવાઈન કો પીસ લેં, નીંબુ સંગ મિલાય, ફોડા-ફુંસી દૂર હોં, સભી બલા ટલ જાય...
- અજવાઈન-ગુડ ખાઈએ, તભી બને કુછ કામ, પિત રોગ મેં લાભ હો, પાયેંગે આરામ...
- ઠંડ લગે જબ આપકો, સર્દી સે બેહાલ, નીંબુ મધુ કે સાથ મેં, અદરક પિયેં ઉબાલ...
- અદરક કા રસ લિજિયે, મધુ લેંવે સમભાગ, નિયમિત સેવન જબ કરેં, સર્દી જાયે ભાગ...
- રોટી મકકે કી ભલી, ખા લેં યદિ ભરપૂર, બેહતર લીવર આપકા, ટી.બી. ભી હો દુર...
- ગાજર રસ સંગ આંવલા, બીસ ઓ ચાલિસ ગ્રામ, રક્તચાપ હિરદય સહી, પાયેં સબ આરામ...
- શહદ આંવલા જૂસ હો, મિશ્રી સબ દસ ગ્રામ, બીસ ગ્રામ ઘી સાથ મેં, ચૌવન સ્થિર કામ...
- ચિંતિત હોતા ક્યોં ભલા, દેખ બુઢાપા રોય, ચૌલાઈ પાલક ભલી, ચૌવન સ્થિર હોય...
- લાલ ટમાટર લીજુએ, ખીરા સહિત સ્નેહ, જુસ કરેલા હાય હો, દુર રહે મધુમેહ...
- પ્રાતઃ સંધ્યા કીજુએ, ખાલી પેટ સનેહ, જામુન-ગુઠલી પીસિયે, નહીં રહે મધુમેહ...
- ઘઉં ખાવાથી શરીર કુલે, ને જવ ખાવાથી જુલે, મગને ચોખા ના ભૂલે, તો બુદ્ધિના બારણા ખુલે...
- ઘઉંને તો પરદેશી જાણું, જવ છે દેશી જાણું, મગની દાળને ચોખા મળે, તો લાંબુ જીવી જાણું...
- ગાયના ઘીમાં રસોઈ રાંધો, તો શરીરનો મજબૂત બાંધો, ને તલના તેલની માલીશથી, દુઃખે નહીં એકેય સાંધો...
- ગાયનું ઘી છે પીળું સોનું, ને મલાઈ નું ઘી ચાંદી, હવે વનસ્પતિ ઘી ખાઈને, થાય સારી દુનિયા માંદી...
- મગ કહે હું લીલો દાણો, ને મારે માથે ચાંદુ, બે-ચાર મહિના મને ખાય, તો માણસ ઉઠાડું માંદુ...
- ચણો કહે હું ખરબચડો, મારો પીળો રંગ જણાય... જો રોજ પલાળી મને ખાય, તો ઘોડા જેવા થાય...
- રસોઈ રાંધે જો પીતળમાં, ને પાણી ઉકાળે તાંબુ, જે ભોજન કરે કાંસામાં, તો જીવન માણે લાંબુ...
- ઘર ઘરમાં રોગના ખાટલા, ને દવાખાના માં ખાટલા, ફીજ ના ઠંડા પાણી પીને, ભૂલી ગયા છે માટલા...
- પૂર્વ ઓશિકે વિદ્યા મળે, દક્ષિણે ધન કમાય, પશ્ચિમે ચિંતા ઉપજે, ઉત્તરે હાનિ થાય...
- ઉંધો સુવે તે અભાગીયો, ચતો સુવે તે રોગી, ડાબે તો સહુ કોઈ સૂવે, જમણે સુવે તો યોગી...
- આહાર એ જ ઔષધ છે, ત્યાં દવાનું શું કામ, આહાર વિહાર અજ્ઞાનથી, દવાખાના થયા છે જામ...
- રાત્રે વહેલા જે સુવે, વહેલા ઉઠે તે વીર, પ્રભુ ભજન પછી ભોજન, કહેવાય એ નરવીર...

વૈદ્યકીય સેવાથી સમાજ પરિવર્તન

ડૉ અશોકજી કુકડે, ભારત સરકાર પદ્મભૂષણ

સ્વતંત્રતા મળ્યાને ૭ દાયકા પછી પણ આપણા દેશમાં અનેક સ્તરે સામાજિક પરિવર્તનને લઈ ચર્ચા થાય છે. આ દૃષ્ટીથી કેટલાક પ્રયત્નો પણ થઈ રહ્યા છે અને તેની અસર પણ દેખાઈ રહી છે. આપણી દૃષ્ટીએ સામાજિક પરિવર્તન એટલે સમાજની સામૂહિક માનસિકતાનું પરિવર્તન અને તે પ્રમાણે સામાન્ય જીવન વ્યવહારમાં પણ પરિવર્તન છે. તેના માધ્યમથી વ્યક્તિ, પરિવાર અને સમાજની ઉન્નતિ થવી જોઈએ. આવા અનેક પ્રયાસો સરકાર અને સામાજિક સંસ્થાઓ દ્વારા એકલા અને સંયુક્ત રીતે થયા છે. કેટલાક સ્થાનો પર વ્યક્તિગત પ્રયાસો પણ થયા છે. આ ઉપરાંત પરિવારો અને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓના માધ્યમથી પણ પ્રયાસો થયા છે. આમ અનેક પ્રયાસોના કારણે સારા પરિણામો પણ દેખાઈ રહ્યા છે. છતાં પણ સ્વીકારવું જ રહ્યું કે સંતોષજનક પરિવર્તન કરવામાં ભારતીય સમાજ અને ખાસ કરીને હિન્દુ સમાજ નિષ્ફળ રહ્યો છે.

છેલ્લા ૫૦ વર્ષથી ચિકિત્સા વ્યવસાય સાથે જોડાયેલો હું. વ્યવસાયનું સ્વરૂપ ચીલાચાલુ ન રાખતા સામૂહિક, સંગઠનાત્મક તથા સંસ્થાગત કરવાનો પ્રયાસ સંઘના ચિકિત્સક સ્વયંસેવકોએ કર્યો. સંઘના એક સ્વયંસેવક હોવાના નાતે આપણે જે સંસ્કાર મેળવ્યા છે, તેમને આધાર બનાવી સંગઠન રૂપે સામાજિક સેવાનો ભાવ રાખી વૈદ્યકીય વ્યવસાય કરવાની ચેષ્ટા કરી છે. આ માધ્યમ દ્વારા સમાજમાં સંસ્કાર તથા ભાવ જાગરણ કરવાની દૃષ્ટી અમે અપનાવી છે. સામાજિક પરિવર્તનની પ્રક્રિયા ઉચિત સામાજિક સંસ્કાર દ્વારા જ સંભવ બને છે. છેલ્લા ૫૦ વર્ષના વૈદ્યકીય વ્યવસાય દરમ્યાન વિવિધ પ્રયોગો તથા પ્રયાસો દ્વારા સામાજિક પરિવર્તનના કાર્ય મહદઅંશે સફળ રહ્યા છે.

વૈદ્યકીય ચિકિત્સા અને વ્યવસાયનું સમાજમાં એક વિશિષ્ટ સ્થાન છે. તેને ઉદ્દાત વ્યવસાય (નોબલ પ્રોફેશન) કહેવામાં આવે છે. મનુષ્યની વ્યાધિ અને વ્યથાથી જોડાયેલ આ વ્યવસાય હોવાથી તેને મહત્વ મળેલું છે. આથી માત્ર રોગ

જ નહિ મૃત્યુની સાથે સંઘર્ષ પણ આ વ્યવસાય કરે છે. આપણે ત્યાં એક સુભાષિત છે કે વૈદ્યો નારાયણો હરિઃ। આથી ચિકિત્સકને લોકો ભગવાનના સમાન માને છે. આથી ચિકિત્સક અને રોગીની સાથે એક નિકટનો સંબંધ હોય છે. મેં તેનો વ્યાપક અનુભવ કર્યો છે. ચિકિત્સક માટે શ્રદ્ધા વ્યક્તિગત અને પારિવારિક સ્તરે સ્થાપિત થાય છે અને એક ભાવનાત્મક સંબંધ બંધાય છે. જો ચિકિત્સકનો વ્યવહાર આત્મીયતા પૂર્ણ અને નિઃસ્વાર્થ ભાવથી પરિપૂર્ણ હોય તો તેનું સ્થાન પરિવાર તથા સમાજમાં માર્ગદર્શક અને હિતેચ્છુ તરીકે બને છે. આમ ચિકિત્સક તેના પરિવારના જીવનમાં પરિવર્તન લાવવાનું માધ્યમ બને છે.

ચિકિત્સા વ્યવસાયના આ રહસ્યને ખ્રિસ્તી મિશનરીઓએ ૨૦૦-૩૦૦ વર્ષથી ઊંડાણપૂર્વક સમજી લીધો હતો અને વિશ્વમાં અનેક અવિકસિત દેશોના ઉપેક્ષિત અને અભાવગ્રસ્ત લોકોમાં માતાંતરણ માટે હથિયાર સ્વરૂપે પ્રયોગ કર્યો. મિશનરીના શિક્ષણમાં એક વાક્ય બહુ પ્રચલિત છે - Medicine is the right hand of Gospel. વૈદ્યકીય ચિકિત્સા ચર્ચ અથવા ખ્રિસ્તી મતના પ્રચારનો જમાણો હાથ અર્થાત મુખ્ય સાધન છે. આ સાધનનો ઉપયોગ ઈસાઈ મતના પ્રચારના માટે મહદઅંશે સફળ રહ્યો છે. આ ઉચિત છે કે અનુચિત તેની વિવેચના અહીં કરવામાં આવી નથી.

છેલ્લા ૧૦૦ વર્ષથી આપણા સમાજ માટે વૈદ્યકીય સેવા દ્વારા અનેક વ્યક્તિઓ અને સંસ્થાઓએ વ્યાપક પ્રયાસ કર્યા છે. આ વિષયના પ્રથમ પ્રેરક સ્વામિ વિવેકાનંદ હતા. તેમણે સેવાક્ષેત્રનું મહત્વ સમજી તેને સમાજ પરિવર્તનના એક સાધન તરીકે પ્રયોગ કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. તેમાં વૈદ્યકીય સેવાનું મોટું મહત્વ રહ્યું. આથી તેમના શિષ્યો તેમના દ્વારા સ્થાપેલા રામકૃષ્ણ મિશનના માધ્યમથી વૈદ્યકીય સેવાથી સામાજિક પરિવર્તનનું સફળ પ્રયોગ કરી શક્યા. આપણા સૌ માટે આ પ્રયાસ આજે પણ માર્ગદર્શક છે.

વિવિધ વિચારધારાઓના લોકો તેઓની પ્રેરણા લઈ સેવાના આજ રીતના વ્યાપક સ્વરૂપ ઉભું કરવા સફળ રહ્યા છે. બાબા આમટેનું નામ સૌ જાણે છે. કુષ્ઠ પીડિતોની સેવામાં સમર્પિત આમટે પરિવારે છેલ્લા ૬૦ વર્ષોમાં વ્યાપક સામાજિક પરિવર્તનનું નક્કર ઉદાહરણ પ્રસ્તુત કર્યું છે. આજ પ્રમાણે ડો. અભય બંગ એક સર્વોદયી પરિવારમાં જન્મીને, આ જ સંસ્કારોના કારણે વિદ્યાર્થીના ઉપેક્ષિત ક્ષેત્રમાં વ્યાપક પરિવર્તન કરવામાં સફળ રહ્યા. વૈદ્યકીય સેવા દ્વારા રોગમુક્તિ પ્રાથમિક ઉદ્દેશ્ય રહે છે. તેની સાથે સાથે પ્રબોધન પણ થાય છે, જે આગળ જતા શિક્ષણનો પસાર થાય છે અને વ્યાપક જીવનની ઉન્નતિનો અનુભવ મળે છે. આવા વ્યક્તિગત પ્રયાસ જયારે સંગઠિત થાય છે, તો તેના પરિણામ સઘન અને કેટલાય ગણા સારા હોય છે. તે આપણે બધા અનુભવ કરી શકીએ છીએ. આ પ્રયાસોમાં સમાજ પણ ઘણો સહાયક થાય છે. સંપૂર્ણ ભારતમાં આવા કેટલાંય પ્રયાસ સફળતા પૂર્વક ચાલે છે. વિદેશોમાં રહેતા ભારતીય બંધુઓ પણ આવા કાર્યોમાં સહયોગ કરી રહ્યા છે.

શું સંઘ વિચારથી કામ કરતા કાર્યકર્તા અને સંગઠન આ ક્ષેત્રમાં કાંઈ પ્રભાવી કામ કરી શક્યા છે ? આ સાચું છે કે આ ક્ષેત્રમાં આપણે ખૂબ મોડા આવ્યાં છીએ. લાતુરમાં ‘વિવેકાનંદ રુગણાલય’ ના માધ્યમથી છેલ્લા ૫૦ વર્ષોથી આપણે કાર્યરત છીએ. સંભાજનનગર (ઔરંગાબાદ)માં ડો. હેડગેવાર રુગણાલયનો સફળ પ્રયાસ છેલ્લા ૨૫ વર્ષોથી ચાલી રહ્યો છે. બંને સ્થાનોનો અનુભવ આપણા માટે માર્ગદર્શક છે. આ પ્રકલ્પો પર લોકો સારવાર માટે આવે છે અને તેઓ આપણી સેવા પદ્ધતિની વિશેષતાનો અનુભવ કરે છે. જો કોઈપણ સ્તરે વિરોધ હોય તો તે ધીરે ધીરે ઓછો થઈ જાય છે. પછી લોકો વિચારથી જોડાય છે. તેના દ્વારા સક્ષ્મ શક્તિનું સંગઠન મજબુત થતું જાય છે. કર્મચારીઓ તથા નજીકના લોકોના જીવનની પ્રગતિ થાય છે. સેવાભાવ, આત્મીયતા અને સંગઠનનો અનુભવ થવાથી યોગ્ય સંસ્કાર પણ વિકસિત થાય છે. પરિણામ સ્વરૂપ આપણે સામાજિક

પરિવર્તનનો વ્યાપક અનુભવ કરી શકીએ છીએ. હાલમાં આપણાં દેશમાં આપણી યોજનાથી ચાલતા ૫૦-૬૦ પ્રસ્થાપિત વૈદ્યકીય પ્રકલ્પ છે. છેલ્લા ૧૦ વર્ષોથી આવા કાર્યકર્તાઓની કાર્યશાળાઓમાં અનુભવોની આપ-લે અને વરિષ્ઠ કાર્યકર્તાઓના માર્ગદર્શનની વ્યવસ્થા થઈ રહી છે. ‘રક્તાધાન’ (બ્લડ ટ્રાન્સફ્યુઝન સર્વિસીસ)નો અલગથી ઉલ્લેખ કરવા માંગું છું. આખા દેશમાં સ્વયંસેવકો દ્વારા અનેક બ્લડ બેંક ચાલુ થઈ છે. આ ક્ષેત્રમાં આપણે સૌથી આગળ છીએ. આપણે તે દ્વારા પરિવર્તનના સારા અનુભવો કરી શક્યા છીએ. પ્રોફેશનલ બ્લડ ડોનેશનને બદલે સ્વૈચ્છિક રક્તદાનના વિષયને સમાજમાં આપણે પ્રસ્થાપિત કરી શક્યા છીએ. આ વિષયમાં સમાજની માનસિકતા બદલવામાં આપણે મહદઅંશે સફળ રહ્યા છીએ.

પૂર્વાચલના રાજ્યોમાં વૈદ્યકીય સેવાના માધ્યમથી થયેલ પ્રયાસોના કારણે ઘણા પરિવર્તનનો અનુભવ આપણને થાય છે. આ ક્ષેત્રમાં રાજનૈતિક તથા શિક્ષણ ક્ષેત્રના માધ્યમથી આપણા પ્રયાસોને ઘણું બળ મળતું રહ્યું. આ પરસ્પર પૂરક સંગઠનોના કારણે છેલ્લા ૫૦ વર્ષોમાં પૂર્વાચલનું ચિત્ર ઘણું જ અનુકૂળ થયું છે. નક્સલ પ્રભાવિત ક્ષેત્રોમાં પણ કેટલાક અંશે આવા પરિવર્તન દેખાઈ રહ્યા છે.

આપણે વૈદ્યકીય સેવાક્ષેત્રમાં છેલ્લા ૫૦ વર્ષોમાં કેટલાક પ્રશંસનીય કાર્ય કરી શક્યા છીએ. ‘સેવા-સંસ્કાર-સંગઠન-પરિવર્તન’ સૂત્રનું અનેક સ્થાનો પર પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરી શકાય છે. પરંતુ આપણા સમાજની આવશ્યકતાઓ વિશે વિચાર કરીએ તો, આ પ્રયાસો પૂરતા નથી. હજુ ઘણું બધું કરવાનું છે, આથી જ સેવાક્ષેત્રનું મહત્વ સમજી હવે ઘણા કાર્યકર્તાઓને આમાં જોડાવાની આવશ્યકતા છે. પૂ. ડો. હેડગેવારજીની જન્મ શતાબ્દી પછી આ વિષયમાં આપણે ઝડપથી આગળ વધવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યા છીએ. તેનાથી પ્રેરણા લઈ, આપણે હજુ પણ ઝડપથી આગળ વધીશું, આ વિશ્વાસ છે.

●

મુદ્રક પ્રકાશક : સેવા ભારતી ગુજરાત વતી, શ્રી ગિરીશભાઈ હિંમતલાલ પટેલે નવભારત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, ૯, પુનાજી ઈન્ડસ્ટ્રીયલ એસ્ટેટ, શનિદેવ મંદિર પાસે, ધોબીઘાટ કોસ રોડ, દૂધેશ્વર, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૪ ખાતે છપાવી સેવાભવન, ૭, જોલી પાર્ક સોસાયટી, શ્રેયસ કો. ઓ. સ્ટોરની બાજુમાં, અમદાવાદ-૩૮૦૦૨૨ ગુજરાતથી પ્રગટ કર્યું.